

هه‌لۆیست له ئه‌ده‌بی کوردی و فارسیدا: خویندنه‌وه‌ی شیعیری کامهران موکری و فره‌وخی یه‌زدی به‌نموونه

هێرش که‌ریم حه‌مید (تۆیژه‌ری به‌رپرس)^۱؛ سه‌رحه‌د حوسین قادر^۲

نوع مقاله: مقاله پژوهشی؛ تاریخ دریافت: ۸ اردیبهشت ۱۳۹۹؛ تاریخ پذیرش: ۱۳ شهریور ۱۳۹۹؛ صص ۹۹-۱۲۹

DOI: <https://www.doi.org/10.34785/J013.2020.775>

کورتە

چکیده

کامهران موکری و فره‌وخی یه‌زدی وه‌ک دوو شاعیری دیار و به‌رحه‌سته‌ی ئه‌ده‌بیاتی فارسی و کوردی و وه‌ک شاعیرگه‌لیکی ده‌روه‌ست و خاوه‌ن هه‌لۆیست، هه‌میشه شیعه‌کانیان له‌خزمه‌تی کۆمه‌لگادا بووه و ویستووایانه له‌پێی قه‌لمه‌که‌یانه‌وه‌ ده‌رد و تازار و مه‌ینه‌تییه‌کانی خه‌لک پێشان بدن. ئه‌وان وێرای ئه‌وه‌ی قه‌لمه‌که‌یان بۆ هه‌لۆیست‌نۆندن دژ به‌ ستم و نادادییه‌کان به‌کار خستوه، خه‌لکیشیان دژ به‌ زولم و ستم و بیدادییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئاینیه‌کان هان‌داوه. سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی له‌ رووی کاته‌وه‌ به‌ته‌واوی هاوسه‌رده‌می یه‌کتر نه‌بوون، به‌لام به‌ روونی دیاره که‌ که‌ش‌وه‌واوی ژیانیان له‌ جوغرافیای رۆژه‌لاتی ناوه‌راستی سه‌رده‌می نیوان شه‌ری جیهانی یه‌که‌م و دووه‌م دا زۆر وێک چوه. هه‌ر بۆیه‌ش هه‌لسه‌نگاندنیان له‌ رووی ئه‌ده‌بی به‌راورد‌کاریه‌وه‌ شیوا و جێی سه‌رنجه. بێر و سۆزی به‌رچاوی نه‌ته‌وه‌یی به‌شێوه‌یه‌کی پته‌و و به‌ هیز، هه‌ولی بێچاوان بۆ روون‌کردنه‌وه‌ی بارودۆخی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و لات بۆ به‌رده‌نگ و به‌ تایبه‌ت چینه‌ ژێرده‌سته‌کان، به‌هه‌روبوونه‌وه‌ی بێ‌پێچ‌وه‌نا له‌گه‌ل نارێکیی کرده‌وه و خه‌یانه‌ته‌کانی که‌سایه‌تییه‌ سیاسی و حکومه‌تییه‌کان، به‌رنگاری و گازنده‌ دژ به‌ ده‌ست‌تیوه‌ردانی هیز و هه‌زه‌ بیانییه‌که‌ن له‌ ناوخوای و لات و به‌رنگاری و هێرش‌کردنه‌سه‌ر فیلبازی و چه‌وتیی که‌سایه‌تییه‌ ئاینیه‌کان یان ئه‌و که‌سانه‌ی به‌ ناوی ئاین به‌هه‌ری ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی بۆخۆیان ده‌سته‌به‌ر ده‌که‌ن، ئه‌و خالانه‌ که‌ به‌شێوه‌ی هاویه‌ش، وێنه‌یه‌کی زه‌ق و به‌رچاوی له‌ هه‌لۆیست‌دار بوون و سۆزی گشتگیری هونه‌ری و بیری قوولی سیاسی-کۆمه‌لایه‌تی له‌ به‌ره‌مه‌کانی هه‌ردووک نووسه‌ردا وه‌ده‌رده‌خات.

کامهران مکرری و فرخی یزدی دو شاعر برجسته‌ی ادبیات کردی و فارسی هستند. آنان به‌سان شاعران متعدّد و ملتزم دارای فکر و اندیشه مبارزجویانه بوده‌اند و شعر را در خدمت اجتماع قرار داده‌اند. این دو شاعر خواسته‌اند با قلم خود درد و مصیبت و رنج و مرارت مردم را به‌تصویر کشند. علاوه بر این که با قلم در برابر ظلم و ستم و نابرابری مبارزه کردند، مردم را هم به مبارزه با بی‌عدالتی و نابرابری‌های سیاسی و اجتماعی و دینی تحریک می‌کردند. کامهران مکرری و فرخی یزدی گرچه از نظر تاریخی هم‌دوره نبوده‌اند، اما به‌خوبی آشکار است که شرایط زندگی آنان در میانه‌ی دو جنگ جهانی اول و دوم بسیار به‌هم شباهت دارد. بنابراین بررسی تطبیقی شعر آنها مسأله‌ای قابل‌انتظار است و می‌توان چنین موضوعات مشابهی را در شعر این دو شاعر مشاهده کرد: اندیشه و عاطفه‌ی ملی‌گرایانه، تلاش برای روشنگری طبقات پایین جامعه نسبت به شرایط سیاسی و اجتماعی، مقابله با خیانت‌ها و کارهای نادرست سیاستمداران، مقابله با نفوذ اندیشه‌های بیگانه در جامعه، مبارزه با ریاکاری‌های شخصیت‌های دینی که از ارزش‌های دینی برای مقاصد اقتصادی سوءاستفاده می‌کنند. با توجه به چنین اشتراکاتی در شعر دو شاعر مزبور، تحقیق حاضر به‌منظور نشان‌دادن خط فکری هر دو شاعر صورت گرفته است تا مبارزه آنان را در مقابل ستم و کارهای نادرست، خط قرمز سیاسی و اجتماعی و مذهبی و حوادث روزگار آنان به‌تصویر کشیده شود.

وشه‌گه‌لی سه‌ره‌کی: هه‌لۆیستی ئه‌ده‌بی؛ ئه‌ده‌بی به‌راورد‌کارانه؛ فره‌وخی یه‌زدی؛ کامهران موکری.

واژگان کلیدی: ادبیات اعتراضی؛ ادبیات تطبیقی؛ فرخی یزدی؛ کامهران مکرری.

۱- پێشه‌کی: تیۆری و لیکدانه‌وه‌ی ئه‌ده‌ب و هه‌لۆیست

هه‌لۆیستی شاعیران و نوسهران به‌رامبه‌ر ناله‌بارییه‌کانی کۆمه‌لگا و هۆشیارکردنه‌وه‌ی خه‌لکی له‌لایه‌که‌وه‌ بۆ رته‌ کردنه‌وه‌ی ئه‌و بارودۆخه‌ و له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ بۆ رخصاندنی ژبانیکی باشتر و گونجاوتر، هۆکاری هاتنه‌ئارا‌ی جۆره‌ ئه‌ده‌بیه‌که‌ که‌ به‌ ئه‌ده‌بی به‌ره‌نگاریی و ر‌ه‌خنه‌ئامیز یان هه‌مان هه‌لۆیستی ئه‌ده‌بیی له‌قه‌لم ده‌دریت، له‌و جۆره‌ ئه‌ده‌به‌دا نووسه‌ر یان شاعیر به‌ ر‌ۆحیه‌تیکی ر‌ه‌خنه‌گرانه‌ و به‌ره‌نگارییه‌وه‌ به‌رامبه‌ر هه‌موو کاریکی نه‌شیاو و سته‌م و نادادییه‌ک ده‌وه‌ستیه‌وه‌ و به‌ قه‌لمه‌که‌ی کاردانه‌وه‌ پيشان‌ده‌دات. چونکه‌ ئه‌ده‌بیاتی ر‌ه‌خنه‌گرانه‌ «... ئه‌ده‌بیاتیکی چالاک و ئامانجخوازه‌ و به‌رگریکاری به‌ها‌ ب‌ا‌ مر‌و‌ق‌ایه‌تییه‌کانه‌، ئه‌ده‌بیاتیکی نایه‌کسانیه‌کان قبول‌ ناکات و هه‌رگیز ناتوانیت به‌رامبه‌ر کاره‌ ناره‌واکان ب‌ی‌لایه‌ن ب‌یت، ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر له‌ پیناو به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی ناره‌وا‌ییه‌کاندا گیانی بکاته‌ قوربانی» (کوشش و نوری، ۱۳۹۶: ۴). به‌م پێیه‌ ئه‌ده‌بیاتی به‌ره‌نگاریی یان ئه‌ده‌بیاتی ر‌ه‌خنه‌گرانه‌، جۆره‌ ئه‌ده‌بیاتیکی مولته‌زه‌مه‌ و هه‌موو ئه‌و نووسراوه‌ و شیعرانه‌ له‌خۆده‌گریت که‌ ر‌ه‌خنه‌ له‌ سته‌م و ب‌ی‌دادیی و زولم و زۆری حاکم و فه‌رمانه‌وا و کاربه‌ده‌ست و ده‌ست و پێوه‌نده‌کانیان ده‌گریت و ئه‌ده‌بیاتیکی دژ به‌ هه‌موو ئه‌و لادانه‌ کۆمه‌لایه‌تی و ئه‌خلاق‌ی و ئاینیه‌انه‌ ده‌وه‌ستیه‌وه‌ که‌ کۆمه‌لگا به‌ره‌و هه‌لدێر ده‌به‌ن. ئه‌ده‌بیاتیکی ئامانجی سه‌ره‌کی هۆشیارکردنه‌وه‌ و ر‌زگار کردنی کۆمه‌لگایه‌ له‌ نه‌هامه‌تی و نادادیی.

ئێران و کوردستانی عێراق به‌ درێژایی میژوو‌ی خۆیان پێشه‌وا و پێشه‌نگی وه‌ستانه‌وه‌ بوونه‌ دژ به‌ زولم و داگیرکاری و سته‌مکاری. ئه‌ده‌بیاتیکی به‌و پێیه‌ی ر‌ه‌نگدانه‌وه‌ی بارودۆخه‌ جیاوازه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و که‌لتوو‌رییه‌کانی کۆمه‌لگا‌که‌یه‌تی، هه‌میشه‌ ئه‌و بارودۆخه‌ی که‌ تییکه‌وتوو، تیییدا ر‌ه‌نگیداوه‌ته‌وه‌. له‌م ر‌وه‌وه‌ ئه‌ده‌بیاتی هاوچه‌رخ‌ی هه‌ردوو نه‌ته‌وه‌ به‌ توندی کاریگه‌ر بوونه‌ به‌و شو‌رش و ر‌اپه‌رین و هه‌لگه‌رانه‌وانه‌ی که‌ دژ به‌ حاکمانی زالم و داگیرکه‌رانی بیانی و خراپه‌کارانی ناو‌خۆیی هه‌لگیرساون. به‌ واتایه‌کی تر به‌ره‌مه‌کانیان کردوو‌ته‌ ئاو‌پێنه‌ی ژبانه‌ گشتیه‌که‌ و لایه‌نگری دادگه‌ریی و ژباندۆستی بوونه‌. هه‌ریه‌که‌ له‌ فه‌رۆخی یه‌زدی و کامه‌ران موکری له‌ شاعیره‌ دیار و به‌رجه‌سته‌کانی ئه‌ده‌بیاتی فارسی و کوردین و وه‌کو شاعیرگه‌لیکی مولته‌زیم و خاوه‌ن هه‌لۆیست هه‌میشه‌ شیعه‌رانه‌کانیان له‌ خزمه‌تی کۆی کۆمه‌لگادا بووه‌ و بیستوو‌یانه‌ له‌ ر‌تی قه‌لمه‌که‌یانه‌وه‌ ده‌رد و ئازار و مه‌ینه‌تییه‌کانی خه‌لکی پيشان‌ به‌دن. ئه‌وان قه‌لمه‌که‌یان بۆ هۆشیارکردنه‌وه‌ی خه‌لکی له‌ خه‌وی غه‌فله‌ت و نه‌زانی به‌کارخستوو. بۆ خسته‌رووی کیشه‌کان و هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر بارودۆخه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئاینیه‌کان (که‌ مه‌به‌ستی تو‌پ‌ژینه‌وه‌که‌ی ئیمه‌یه‌) سوودیان له‌ چه‌مک‌گه‌لیکی هاوبه‌شی وه‌کوو ئازادیی، ر‌ه‌خنه‌گرتن له‌ نه‌شیاوی حاکم و فه‌رمانه‌وا ناو‌خۆییه‌کان، دژایه‌تی کردنی داگیرکه‌رانی ده‌ره‌کی و ده‌ست تێوه‌ردانه‌کانیان و کرده‌وه‌ی پیاوانی به‌ناو ئاینی وه‌رگرتوو و بیستوو‌یانه‌ و‌پ‌رای هۆشیارکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لگا، دژ به‌ زولم و سته‌م و نادادییه‌ کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و ئاینیه‌کان هانیا‌ن به‌دن.

۱-۱- بنه‌ماکانی ئەندێشەیی هەلۆیست وەرگرتن

هونەر و ئەدەبیات بە گشتی و شیعەر بە تایبەتی، بابەتە جیاوازه سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و کەلتووڕییەکان بە دوو شیوە بەیان دەکات. شیوەیەکیان خستنه‌رووی راسته‌وخۆیانەیی بابەتەکانە و ئەوی‌تریان ناراسته‌وخۆ و لە چوارچێوەی وێنەیی هونەریی و درکە و خوازه و هونەرەکانی تری رەوانبێژی و زمانی شیعربیدایە. شیعربیش لەو جۆرە هونەرەییە کە روانگەیی بۆ کۆمەڵگا بە شیوەی ناراسته‌وخۆییە. بەواتا شاعیران هەمیشە دەیانەوێت بە شیوەیەکی ناراسته‌وخۆ و بە زمانیکی شیعریی و لە دووتوێیی هونەریک لە هونەرەکانی رەوانبێژیدا دەرد و مەینەتی و کێشەکانی کۆمەڵگا بخەنەرۆو. لە میژووی ئەدەبیاتی کوردیی و فارسیشدا قوناعیک نابینرێت کە بەرھەمی ئەدەبی تێیدا نەکەوتبێتە ژێر هەل و مەرج و بارودۆخە جیاوازه‌کانی کۆمەڵگاوه و رووداوه‌کانی ئەو قوناعە لە شیعری شاعیرانی ئەو قوناعەدا رەنگی نەدایبێتەوه. تەنانەت «کاتیک شاعیران ویستبێتیان بابەتییکی لیریکی یان حەماسیی بخەنەرۆو، رەهەندەکانی ئەو بابەتە سیاسی و کۆمەڵایەتیانە لە شیعەرەکانیدا بە ئاسانی هەستی پێدەکرێت» (محمودی نوسر، ۱۳۹۵: ۲). لەم روانگەییەوه لیکۆلینەوهی بەرھەمیکی ئەدەبی بۆخۆی شیوەیە کە لە ناسینی بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی ئەو کۆمەڵگایە کە کاری لەسەر دەکرێت. بۆیە شاعیرانیش وەکو نوێنەر و چاوساگی کۆمەڵگا دژ بە نالەبارییەکانی کۆمەڵگا هاتوونەتە دەنگ و بەرامبەر هەموو کێشەکانی کۆمەڵگا وەستاوونەتەوه؛ بە کێشە کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئایینی و رەگەزییەکانیشەوه.

۱-۱-۱- هەلۆیستی کۆمەڵایەتی

شاعیر بێجگە لەوهی تاکیکی کۆی دەستەجەمعی کۆمەڵە، دواجار رەنگدانەوهی بیڕی ئەو لە رینگەیی دەقەکانییەوه وەک هزری کۆیەک روو لە کۆی کۆمەڵ دەکاتەوه. ئەمەش لە ئەنجامی ئەوه‌وهیە کە شاعیر خۆی بە بەشیک لە ژیانی گشتی کۆمەڵ زانیوه. رۆبێرت ئیسکارپیت‌سی فەرەنسی لە کتیبە کەیی خۆیدا لە ژێر ناوی سوتسیولوجیا / الأدب (کۆمەڵناسیی وێژە) بڵاوکراوهی سالی ۱۹۵۸ دەلێت: «ناکرێت نووسەر لە ژینگە و ناوەندە کۆمەڵایەتیە کەیی دابیرین. چونکە نابێ نووسەر لە کاریگەریی نووسەرەن و ژینگەیی کۆمەڵایەتی دوور بخرێتەوه» (کەمال سالی، ۲۰۱۲: ۴۰). ئەدەبی مولتەزەمیش لەگەڵ جوانکاریی و رازاندنەوه‌کەیدا کە جەوهەری خۆیەتی، پەيامی رەخنە و چاکسازی هەیه. بەجۆریک کە دەبێتە گیرەهوهی زۆر لەو رووداو و دیاردانەیی کە بەجۆریک لە جۆرەکان شاعیر لای نەشیاو و لاسەنگە. پەيوەندی نیوان دەق و وەرگر ئەنجامی دیدگای نووسەر و خۆببینەوهی خۆینەرە. هەربۆیە «رەخنەیی کۆمەڵایەتی بۆخۆی گەرانه لە دووی پەيوەندی نیوان ئەدەب و کۆمەڵگا و دۆزینەوهی ئەو کاریگەریی و کارلیک‌کرنەوهی کە لە نیوانیاندا هەیه» (گەردی و کەمال، ۲۰۱۲: ۸)

لە کاتی رەت‌کردنەوه و هەلۆیست وەرگرتندا دەقی ئەدەبی راسته‌وخۆ روو لە بەرامبەر دەکات و لاسەنگییەکان پیشان دەدات و رەخنەیی لێ دەگرێت. لێرەدا هەندی جار ئامانجی ئەدەب دەکرێتە قوربانیی پەيامی دەقە کە؛ چونکە دەق مولتەزەم کراوه بە گۆیزانەوهی دۆخیکی دەرەکی کە دەبێ شاعیر لەگەڵ دۆخی ناوه‌وه (خەیاڵ و هەست و سۆز) دۆخیکی هارمۆنی و گونجاو دروست بکات بۆ

ئەوێ بە زیندوویی لای وەرگر بۆمینیتهوه. دۆخی نالهباری کۆمەڵ، نوسەران و شاعیران دەخاتە حالەتیکەوه بە دواى چارهسەری ئەو لاسەنگی و نالهباریەدا بن و هەول بەدەن بە باشترین شیوه ئەو دۆخە لە شیعەرەکانیاندا بەرجەستەبکەن و سەرباری ھۆشیار کردنەوێ کۆمەڵ بەرامبەر ئەو دۆخە، لە ھەولێ چارهسەری کیشەکانیشدان. لە سەدەى بیستەمدا کە گۆرانە زانستی و کۆمەڵایەتیەکان خێرابوون، ئەدەبیش ناوەندیکی کاریگەریی ئەو نوێگەرییە بوو و کاری ھەلتەکاندنی زۆر لە گرتە کۆمەڵایەتیەکان و نیشاندانیان بوو. بە هیوای ئەوێ وەرگر و گوێگر بگۆزێرنەوێ بۆ ئەو بارە بالا و گونجاوێ کە شاعیران ویستوویانە.

۱-۲- ھەلۆیستی سیاسی

سیاسەت یان رامیاری ئاراستەکەری کۆی کایەکانی ژیانی کۆمەڵگایە، واتە سەرخان و ژێرخانی کۆمەڵ پەيوەست کراوە بە چۆنیەتی سیاسەت کردن و بەرپۆوەکردنی کۆمەڵەوێ. ئەدەب بە گشتی و شیعەر بە تایبەتی وەک سەرخانی رۆشنییری کۆمەڵ پەيوەندی کار و کردانەوێ لەگەڵ دۆخی رامیاری کۆمەڵدا ھەبێ. بۆ نمونە، کارەساتی جەنگ و ئاشتی و گۆرانکارییەکان و شۆرش و راپەرینەکان دەبنە بەشیک لە ھەوین و ھۆکاری لەدایک بوونی دەقیکی شیعریی. بە پێچەوانەشەوێ لە دۆخە قورس و گرانیکاندا سروود و موناخاتەکان دەبنە بەشیک لە ھەست و بییری کۆمەڵ. ھەر بۆیە «ھونەر وردبوونەوێ راستەوخۆیە لە گۆزێرنەوێ راستی و تێروانین بە شیوێ وینەیی» (مستەفا رەسول، ۱۹۶۷: ۲۰۰). واتە ژیانی خەلک لە وینەیی شیعریی و چەشنەکانی تری ئەدەبدا رەنگی داوەتەوێ. رۆژھەلات بە گشتی و گەلی فارس و کورد بەتایبەتی بە ھۆی میژووی رامیاری خۆیان و کاریگەری رووداوە جیا جیاکانی دەورووبەریان ھەمیشە لە جەنگ و شۆرش و راپەریندا بوون و بۆ کاریگەرییە بچوکەکانیش زیندانی کردن و لە سیدارەدان بوو بە بەشیک لە ئەدەبی بەرەنگاریی و ھەر لەوێو ھەلۆیستی رەت کردنەوێ و دژایەتی کردنی ستەمکاریی لێ ھاتووەتە بەرھەم و لە دەقە ئەدەبییەکاندا رەنگیداوەتەوێ. چونکە «نەتەوێ تیکۆشەر پێویستی بە وێژە و شیعری بەرگریی ھەبێ، وەک ئەوێ کە پێویستی بە خواردن و خواردنەوێ ھەبێ، ئەویش دەبێ لە خزمەت کیشە سەرەکییەکان و ھیوا و ئامانجەکاندا بێ و لە پیناوی جێ بەجێ بوونیاندا خەبات بکات» (مەعروف، ۲۰۰۳: ۴۳)

نەتەوێ کورد و فارس لە زۆر قۆناغدا لە چەشنی ستەم و زۆرداریی، ناوخۆیی بیت یان دەرەکی، ھاوشیوێ بەکن و ھەمیشە کەسانی رۆشنییر و شاعیر و نوسەر بە ئەرکی خۆیانیان زانیوێ دژ بەو ستەمانە خەبات بکەن و قەلەمەکانیان بۆ ئەو مەبەستە بەکاربھێنن. چونکە لە ھەموو قۆناغیکدا «شیعەر بۆ دۆزینەوێ و چارەکردنی دەرەکانی ناو کۆمەڵ و بۆ رازاندنەوێ و شیرین کردنی ژیا، بۆ بەھیز بوونی و رە زاتە، بۆ زال بوونە بەسەر کەند و کۆسپەکانی رێگای ژیان، لە چوارچێوێ ھونەری دڵگێردا» (سابیر، ۲۰۰۵: ۵۱۱). ھەر بۆیە شیعەر لە دۆخیکی ناجۆری سیاسیدا ناتوانیت بێ ئاراستەیی ھۆشیاریی درێژە بە خۆی بدات. شاعیرانیش ھەلگری ھەر ئابدۆلۆژیایە ک بن، دوا جار خاوەنی بێر و ھەستی مەرفانەیی خۆیان و روداوەکان دەبنە سەرچاوەی نوسینی چەندین دەقی شیعریی.

۱-۱-۳- هه‌لۆیستی ئایینی

به درێژایی میژوو، ئایین ئەو بابەتە کۆمەڵایەتی و ره‌وشتی و فەلسەفییە بووه که زۆرتەین گفتوگۆ و مشتومڕی له‌باره‌وه کراوه. ئەمەش له ئەنجامی دیدگای جیاواز و نوێ بۆ پیرۆزییەکان، یاخود شیوازی پەپەرە و کردنی ره‌وشته ئایینیەکان بووه. به واتایەکی تر، ئەوەندە نووسین له باره‌ی بنهما جێگیره‌کانی ئایینه‌وه جێگه‌ی تێرمانی ئەدیبان و فەیلەسوفان بووه، هێندەش کرداری پیاوانی خوا و ره‌شۆکی ئایینی شایانی قسه‌ له‌سه‌رکردن بووه. ئەوه‌ی له کۆمه‌ڵگادا له پیاوانی ئایینی چاوه‌روان ده‌کریت، بریتیه‌ له ئامۆژگاری و پیشان دانی رێگه‌ی راست و کرده‌وه‌ی چاک و گوشتاری چاک. به‌لام هه‌ر کات کرداریکی پێچه‌وانه‌یان لێ‌ده‌بینیت، لای نووسه‌ر و شاعیران ده‌بیته‌ جێگه‌ی سه‌رنج. رهنگه‌ ئەم سه‌رنج و ره‌ت‌کردنه‌وه هه‌ندێ جار بیه‌ته هۆکاری په‌رچه‌کرداری سۆزدارییانه‌ی ئایین‌دۆستان، به‌بێ ئەوه‌ی تێرمانیان بۆ کرداری نابه‌جیی پیاوانی ئایینی هه‌بێ. لای شاعیران و نووسه‌رانیش به‌رپه‌رچدان‌وه‌ی ئەو تێروانینه‌ کۆپرا‌نه‌ ئه‌رکیکی ئەخلاق‌ی و مرۆفانه‌ بووه، چونکه «نه‌رێ سه‌ره‌تای جوله‌یه‌ له مه‌ودای ئه‌رێ‌کردندا» (یوسف، ۲۰۰۲: ۲۳۷). کاتیک هۆشیاریه‌ک ده‌باره‌ی ئەو دیدگا زاله‌ ده‌دریت، جوله‌یه‌کی وه‌رگرانه‌ و پێچه‌وانه‌ له کۆمه‌ڵ چاوه‌رێ ده‌کریت. هه‌ر بۆیه «وزه‌ی ئەده‌ب و هونه‌ریش له‌وه‌دایه‌ لایه‌نگری پرسه‌کانی مرۆف بیه‌ت». (فریق‌ه‌سه‌ن، ۲۰۱۰: ۱۰۸). بۆنه‌ ئایینی‌کان و سته‌می سیاسی-ئایینی (فه‌رمانه‌وا)یش جێگه‌ی ره‌خنه‌ و ره‌ت‌کردنه‌وه بووه له‌ ناو ده‌قی زۆربه‌ی شاعیرانی کورد و فارسدا. هه‌ر بۆ نمونه‌ پیره‌مێردی شاعیر که رۆلێکی به‌رچاوی هه‌بووه له‌ زیندوو‌کردنه‌وه‌ی بۆنه‌یه‌کی نه‌ته‌وه‌یی وه‌ک نه‌ورۆزدا، هه‌میشه‌ تووشی هه‌لۆیستی کالفامانه‌ی پیاوانی ئایینی بووه‌ته‌وه. هه‌ر ئەم هه‌لۆیسته‌ش بووه به‌ سه‌رچاوه‌ی زۆری ده‌قی شیعری که له‌ کاردانه‌وه‌ی ئەو هه‌لۆیسته‌ کالفامانه‌دا هۆنراونه‌ته‌وه.

له‌م توێژینه‌وه‌یه‌دا رێبازی وه‌سف‌ی-شیکاری به‌کارهاتوه‌ و ئامانجی توێژینه‌وه‌ ناساندن و خستنه‌رووی دیدگای هاوبه‌شی هه‌ر دوو شاعیر به‌رامبه‌ر کیشه‌کانی کۆمه‌ڵگا بووه. بۆ ئاماژه‌ به‌ هۆکاری سه‌ره‌کی هه‌لبژاردنی ته‌وه‌ره‌که‌ش ده‌بێ ئەو راستیه‌ بده‌رکێنین که به‌و پێیه‌ی توێژینه‌وه‌که ده‌چیته‌خانه‌ی ئەده‌بیاتی به‌راورد‌کارییه‌وه، زانین و ئاشنایه‌تی به‌ ئەده‌بیاتی گهلانی تر یه‌کیکه‌ له‌ هۆکاره‌کانی هه‌لبژاردنی ئەم بابەته. چونکه ده‌کریت شیوازی ژبانی هاوبه‌ش، به‌ره‌می ئەده‌بی لێکچوو‌یان نزیک له‌یه‌ک به‌ره‌م به‌پێیت. زانینی ئەوه‌ی که بارودۆخی سیاسی و کۆمه‌ڵایه‌تی و ئایینی چۆن له‌ شیعری شاعیران به‌ تابه‌ت فه‌روخی یه‌زدی و کامه‌ران موکرییدا ره‌نگیداوه‌ته‌وه، هۆکاریکی تری ئەم هه‌لبژاردنه‌یه. توێژینه‌وه‌که به‌سه‌ر دوو ته‌وه‌ردا دابه‌شکراوه:

۱- ته‌وه‌ری یه‌که‌م به‌ شیوه‌یه‌کی تیۆریک باس له «هه‌لۆیست» له ئەده‌بدا ده‌کا، له‌گه‌ڵ خستنه‌رووی بنهماکانی هه‌لۆیست‌وه‌رگرتن که خۆی له بنهما کۆمه‌ڵایه‌تی و سیاسی و ئایینی‌کاندا ده‌بینته‌وه. ئەمه‌ وێرای باسکردنی کورته‌یه‌ک له ژبانی هه‌ردوو شاعیر.

۲- ته‌وه‌ری دووه‌می توێژینه‌وه‌که جگه‌ له باسکردنی هه‌لۆیست له ئەده‌بیاتی کوردی و فارسی و باسکردنی هه‌لۆیست لای هه‌ردوو شاعیری ناوداری ئەده‌بی فارسی و کوردی، به‌ هێنانه‌وه‌ی نمونه‌ی شیعری هه‌ردوو شاعیر باس له‌ گرنگترین ئەو دپارده‌ و حاله‌تانه‌ ده‌کا که هه‌ردوو شاعیر

بە شیعەرەکانیان بەرامبەری ھەلۆیستیان نواندوو. بەتایبەت دیاردە کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئایینیەکان.

۱-۲-۲- ژياننامه

۱-۲-۱- کورتەیهک لە ژيانی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی کامەران موکری

محەممەد ئەحمەد تەھا (کامەران موکری) لە ساڵی ۱۹۲۹ لە گەرەکی دەرهگەزێ شارێ سلیمانی لەدایک بوو (ئاگرین، ۲۰۱۰: ۲۷). کەشی خیزانی و شوینی گەورەبوونی (سلیمانی) پالنه‌ری گەورەن بۆ بەهەری شیعیری و ھەوینی زۆر لە ھۆنراوە ئاگرینەکانی. سەرھەد حوسین قادر دەلی: «ئەو ھۆکارانە کە پالیان بە محەممەدەو نا بۆ چوونەناو کۆری خەبات، چەوساندنەوێ میلیت بوو لەلایەن رژیمی پادشایەتیەو» (حوسین قادر، ۲۰۱۵: ۱۰۱). کامەران ھەر لە تەمەنی چوارده ساڵیەو ئەشنایەتی لەگەڵ دونیای کتیب و خویندەو دا پەیدا کات و دەکەوێتە بەر کاریگەری ڕۆشنبیری سەردەمەکە یەو. جیا لە سروشتی شاعیرایەتی، خودی کامەران کە بەھەر یەکی خودادادی بوو، باوکی و ئەخۆلی کاکیشی بۆ شیعەر ھۆننەو ھانیانداو. یەکەم نوسینی ئەدەبیەتی دەگەریتەو بۆ ساڵی ۱۹۴۶ کە بە ناویشانی «تاقە گەوھەریک» لە گۆفاری گەلاوێژدا بڵاوی کردوو تەو.

سەبارەت بە بیری سیاسی و ڕۆشنبیری کامەرانی، بەرھەمەکانی شاھیدی ئەو دەدەن کە لەگەڵ چینی ھەژار و ژێردەستەدا بوو و لە جیگە یە کدا دەلیت: «ھەمیشە لەگەڵ ھەستی ڕەنجبەردام». کامەران لە زۆریە خۆپیشاندانەکانی سلیمانی و لە چەندانی شارێ بەغداد وتاری ھەبوو و بە شیوازیکی ئاگرین، سۆز و بیری ئەو خەلکە گەشاندوو تەو بۆ بەرپەرچدانەوێ ستەمی دەسەلاتی فەرمانرەوا. شاعیر زۆرجار باجی بیری ئازادیخوازی خۆی داو و «لە ژیانیدا ھەق دە جار خراو تە زیندانەو» (موکری، ۱۹۹۷: ۳۵)، کە ھەر ھەمووی پەيوەندی بە بیری ئازادیخوازی خودی خۆیەو ھەبوو. سەبارەت بە نوسین و لایەنی ڕۆشنبیری شاعیر، کامەران خاوەنی کۆمەڵە چیرۆکیک و بەرھەمیکی شانۆییە کە لە ساڵی ۱۹۴۶ لە شانۆگەری لە پیناوی نیشتمانی رۆلی گیراوە و لە ھەریە کە لە شانۆگەرییەکانی کاوێ ئاسنگەر لە ساڵی ۱۹۵۹ و البوسا لە ساڵی ۱۹۵۲ وەکو ئەکتەر رۆلی ھەبوو. چەندین کتیبی ئەدەبی و میژوووی نووسبوو و لە بواری رۆژنامەگەریشدا سەرنووسەری گۆفاری رۆژی نوێ بوو کە لە ساڵی ۱۹۶۰ لە شارێ سلیمانی دەردەچوو. ماوێە کیش سەرپەرشتیی گۆفاری سلیمانی کردوو کە شارەوانی سلیمانی لە ساڵی ۱۹۶۸ دەری دەکرد. کۆتا پۆستی ڕۆشنبیری جیگری سەرۆکی لقی سلیمانی یە کیتی نووسەرانی کورد بوو و لە ساڵی ۱۹۷۲ تا ساڵی ۱۹۷۵ لە زانکۆی سەلاحەدین مامۆستای زۆر لە بابەتەکانی پرۆگرامەکانی خویندن بوو و سەرەنجام لە کاتژمێر ۸:۴۵ دەقیقە ئیوارە ۱۲/۷/ ۱۹۸۶ کۆچی دوایی کردوو. (ئاگرین، ۲۰۱۰: ۲۸-۳۰)

۱-۲-۲- کورتەیهک لە ژيانی سیاسی و ڕۆشنبیری و کۆمەڵایەتی فەزیدی

میرزا محەممەد کوری محەممەد ئیبراھیم سەمسارزادە یەزیدی لە ساڵی ۱۲۶۸ی کۆچی ھەتاوی بەرامبەر بە ۱۸۸۹ی زایینی لە شارێ یەزد لە خیزانیکی ئاست مامناوەند لەدایک بوو. بە ھۆی

که مده‌ستیی و هه‌ژارییه‌وه نه‌یتوانیوه پله‌کانی خویندن به ته‌واویی تیپه‌رینیت و دوای فیربوونی زمانی فارسی و ئاشنایه‌تی په‌یداکردنیکه سه‌ره‌تایی له‌گه‌ل زمانی عه‌ره‌بی ده‌ستی کردووه‌ته کارکردن به مه‌به‌ستی دابین کردنی بژیویی ژینانی. ئەو له سه‌ره‌تای شۆرشه‌ی مه‌شرووته‌دا په‌یوه‌ندی کردووه به ئازادبخوازه‌کانه‌وه و به وته و شیعر و کرداره ئینقلابیه‌کانی له به‌رامبه‌ر زۆلم و سته‌می ضعیف الدوله قشقایه‌ی حاکمی ئەوکاتی یه‌زد وه‌ستاوه‌ته‌وه و له سالی ۱۲۸۴ی کۆچی هه‌تاویی به‌هۆی نووسینی شیعریکه‌ی شۆرشگێرانه‌وه که له ستایشی ئازادیدا نووسیوووی خراوه‌ته‌ زیندانه‌وه و به فه‌رمانی حاکمی ناوبراو لێوه‌کانیان دووریوه‌ته‌وه. فه‌روخی یه‌زدی دوای یه‌ک دوو مانگ زیندانی توانی له زیندانه‌وه به‌ره‌و تاران هه‌لبیته‌.

کاتیک شاعیر ته‌مه‌نی گه‌یشتووه به بیست و دوو سال، به‌هۆی شیعر و وتاره تونده‌کانیه‌وه بووه به جیی سه‌رنجی ئازادبخوازان و ناوبانگی په‌یداکردووه. فه‌روخی له سه‌رده‌می سه‌رۆک وه‌زیرایه‌تی وشوق الدوله‌ دا به‌هۆی ئەو ریکه‌وته‌ شوومه‌ی که له سالی ۱۹۱۹ی زایینی له نیوان ئیران و ولاته‌ رۆژئاوایه‌کاندا واژووکر، هاته‌ده‌نگ و به توندی دژی وه‌ستایه‌وه و به‌م هۆیه‌وه ماوه‌یه‌ک خرایه‌وه زیندان. له سه‌رده‌می ره‌زا خانیشدا له سالی ۱۲۹۲ی کۆچی هه‌تاویی جاریکه‌ی تر بۆ ماوه‌یه‌ک خرایه‌وه کونجی به‌ندیخانه‌وه. فه‌روخی له تاران چه‌ندین وتار و شیعر له رۆژنامه جیاجیاکاندا بڵاوکردووه‌ته‌وه و له سالی ۱۳۰۰ی کۆچی هه‌تاویی به زه‌حمه‌تیکه‌ی زۆر توانی ئیمتیازی رۆژنامه‌ی *طوفان* وه‌رگریته‌ و له‌گه‌ل ئەوه‌ی چه‌ندین جار ریگه‌ له بڵاوکردنه‌وه‌ی گیرا، به‌لام هه‌رجاره‌ و له ژێر ناویکی تر و به سوود وه‌رگرتن له ئیمتیازی رۆژنامه‌ی تر درێژه‌ی ده‌دا به ده‌کردنی رۆژنامه‌که‌ی. ئەم رۆژنامه‌یه‌ به بڵاوکردنه‌وه‌ی وتاری ئاگرین و توند دژ به سته‌م و زۆرداری، بوو به گرنگترین و پر فرۆشترین رۆژنامه‌ی سه‌رده‌مه‌که‌ی خۆی. کاتیکیش په‌خشه‌که‌ی راگیرا، فه‌روخی بۆخۆی له کووچه‌ و کۆلانه‌کاندا بڵاوی ده‌کرده‌وه. ئەم رۆژنامه‌یه‌ به درێژی ته‌مه‌نی پازده‌ جار ریگه‌ له بڵاوکردنه‌وه‌ی گیراوه.

فه‌روخی یه‌زدی له سالی ۱۳۰۷ی هه‌تاویی بوو به نوینه‌ری خه‌لکی یه‌زد له په‌رله‌مانی ئیران و یه‌کیک بووه له په‌رله‌مانتاره‌ چالاکه‌کانی که‌مه‌ نه‌ته‌وه‌کان. فه‌روخی له کۆتایی ئەو خوله‌ی په‌رله‌مان، له ئیران هه‌لات و له ریگه‌ی رووسیایه‌ رویشته‌ بۆ ئەلمانیا. له ئەلمانیاش ده‌ستبه‌رداری نووسینی وتاری ئاگرین و شۆرشگێرانه‌ نه‌بوو و تا سه‌ره‌نجام ده‌وله‌تی ئەلمانیا ناچاری کرد خاکی ئەلمانیا به‌جی به‌یلت و بگه‌رپه‌ته‌وه بۆ تاران. فه‌روخی دوای گه‌رانه‌وه‌ی جاریکه‌ی تر ده‌ستی کرده‌ ده‌کردنی خولی دووه‌می رۆژنامه‌ی *طوفان* و دوای چه‌ندین جار راگرتن سه‌ره‌نجام کۆتا ژماره‌ی له سالی ۱۳۰۷دا بڵاوکرده‌وه. ئەو جگه‌ له رۆژنامه‌ی *طوفان* له هه‌ر یه‌ک له رۆژنامه‌کانی *ستاره‌ی شرق* و *پیکار* و *طلیعه‌ آینه* و *افکار* دا وتار و نووسینی بڵاوکردووه‌ته‌وه. ئەو به درێژایی ته‌مه‌نی به‌هۆی هه‌لوپه‌ست و په‌خنه‌کانیه‌وه چه‌ندین جار خراوه‌ته‌ زیندان و یه‌ک جاریش له زیندان هه‌ولێ خۆکوشتنی داوه و سه‌ره‌نجام له سالی ۱۳۱۸ی کۆچی هه‌تاویی به‌رامبه‌ر به سالی ۱۹۳۹ی زایینی به شیوه‌یه‌کی گومانایی و ناشرین و نامرۆفانه‌ له ته‌مه‌نی ۵۱ سالییدا له زیندان کوژرا. هۆکاری مردنه‌که‌یان گه‌راندوه‌وه بۆ توشبوونی به نه‌خۆشیه‌ی مه‌لاریا. به‌لام راستیه‌که‌ی ئەوه‌یه‌ که به ده‌ستی دکتۆر ئەحمه‌دی و له ریگای ده‌رزیه‌ی و به یارمه‌تی چه‌ند که‌سیکی تر کوژراوه. به‌ره‌مه‌

به‌ناوبانگه‌که‌ی شاعیر، دیوانه‌شعیرییه‌که‌یه‌تی که‌خۆی له‌قه‌سیده و غه‌زهل و قیتعه (پارچه) و چوارینه‌کانیدا ده‌بینیتته‌وه و چه‌ندین جار له چاپ دراوه.^۱

۲- هه‌لۆیستی ئەدهبی و بنه‌ماکانی

۲-۱- هه‌لۆیست له‌ویژه‌ی کوردیدا

گه‌لی کورد له‌وه‌ته‌ی له‌سه‌ر ئەم خا‌که‌ نیشته‌جی بووه و خۆی ناسیوه به‌ر داگیرکاری و سته‌می ده‌سه‌لاته‌ بالاکان که‌وتوووه و هه‌میشه له‌لایهن نه‌پاره‌کانییه‌وه رۆوبه‌رووی زولم و سته‌م بووه‌ته‌وه. ئەده‌بیش به‌و پێیه‌ی رهنگدانه‌وه‌ی بارودۆخه‌که‌یه‌تی، ئەو بارودۆخه‌ ناله‌باره‌ی کوردستان رهنگریژی کردوووه و له‌شعیر و نووسینی شاعیران و نووسهراندا رهنگی داوه‌ته‌وه. به‌واتایه‌کی تر ئەده‌بی کوردی پر له‌هاوار و گێرانه‌وه‌ی به‌سه‌رهات و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی چینایه‌تی و نه‌ته‌وایه‌تی. بۆیه له‌حاله‌تیکی له‌و شیوه‌یه‌دا که «شاعیر ده‌زانیت ژیان له‌گه‌لیدا نا‌کوک و ناجۆره، راسته‌وخۆ په‌ناده‌بات بۆ هیزیک، رزگارکهریک که‌له‌و باره‌ناهه‌مواره‌دا هاوسه‌نگی بۆ دروستبکات» (قه‌ره‌داخی، ۲۰۰۲: ۳۹). دۆخی ژبانی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی هۆکاریکی گه‌وره‌بووه که‌هه‌ر له‌سه‌ره‌تای نووسین و تۆمارکردنی ئەده‌بی کوردیه‌وه هه‌ست به‌م هاوار و هه‌لۆیسته‌ی شاعیرانی وه‌کوو ئەحمه‌دی خانی، نالی، سالم، حاجی قادر کۆبی و بیکه‌س تا ده‌گات به‌کامه‌ران موکری و دوا‌ی ئەویش بکریت. ئەده‌بی کوردی هه‌رچه‌نده‌ خاوه‌نی روخسار و تایبه‌تمه‌ندیی خۆیه‌تی، له‌گه‌ل ئەوه‌شدا هاوشانی میژوو پر له‌هه‌لۆیستی جوامیرانه‌ی نه‌ته‌وه‌یی. بۆ نموونه، داستانی «قه‌لای دم‌دم» ئەگه‌ر وه‌کو رۆمان تۆمارنه‌کرایه، ئیستا خاوه‌نی داستانیکی وه‌ها نه‌بووین و میژووش ته‌نها رۆداوه‌گه‌وره‌کان ده‌گێریتته‌وه. شاعیران رۆلیکی گه‌وره‌یان هه‌یه له‌هیشته‌وه و نه‌فه‌وتانی داستانه‌کان و تیاشیدا به‌ده‌ر له‌هونه‌ره‌که‌هه‌ولیانداوه به‌رامبه‌ر هه‌موو ناله‌باریی و ناجۆرییه‌که‌هه‌لۆیست بنوین. مه‌به‌ست له‌هه‌لۆیست، وه‌ستانه‌وه‌ی نووسه‌ره. به‌جۆریک «شاعیر له‌به‌رامبه‌ر دونیادا ده‌وه‌ستیتته‌وه. هه‌ی ئەوه‌یه ناتوانی به‌وه‌ رازی بی که‌هه‌یه» (کۆمه‌لیک نووسه‌ر، ۲۰۰۱: ۹۹). هۆکاری مانه‌وه‌ی کوردیش له‌م خا‌که‌دا هه‌لۆیستی رامیاری و کۆمه‌لایه‌تی خۆیه‌تی. ئەگینا جوگرافیا‌که‌ی پر له‌جیگه و کانی خویناوی که‌دوژمنان به‌ناحه‌ق رشتووایه‌نه. کامه‌ران موکرییش که‌رۆله‌ی دوا‌ی جه‌نگی یه‌که‌می جیهانییه و له‌شاریکی گه‌وره‌ی وه‌ک سلیمانی‌دا گه‌وره‌بووه، به‌ره‌مه‌کانی پر له‌هه‌لۆیستی نه‌ته‌وه‌یی و سیاسی و به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌ی نادادیی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری.

۲-۱-۱- هه‌لۆیستی ئەده‌بی لای کامه‌ران موکری

کامه‌ران موکری هه‌موو ژبانی له‌شاریکدا به‌سه‌ربردوووه که‌به‌دریژی میژووی سه‌ده‌ی بیسته‌م بۆ به‌رپه‌رچدانه‌وه و خۆپیشاندان به‌رامبه‌ر فه‌رمانه‌ه‌وای سته‌مکار له‌ریزی پێشه‌وه‌ی شاره‌کانی تر بووه. شاعیر ئەده‌ب به‌په‌یه‌ستداری راسته‌وخۆ ده‌زانیت به‌ژبانی خه‌لکییه‌وه و ده‌لیت: «ئهو نووسینه‌ی له‌ئایدۆلۆجیا‌یه‌که‌وه هه‌لنه‌قولاییت وشکه، بیسوده. نووسین رابواردن نییه، ده‌برینی بیروباوه‌ر و هه‌سته به‌ئازار و ئاواته‌وه» (ئاگرین، ۲۰۱۳: ۴۱). مه‌به‌ست له‌ئایدۆلۆجیا لای کامه‌ران موکری پشتیوانیی خه‌لکی چه‌وساوه‌یه. هه‌ر بۆیه له‌دیوانه‌که‌یدا به‌ریزه‌وه‌باس له‌شۆرشگێرانی دنیا

^۱ بۆ زانیاری زیاتر له‌سه‌ر ژبانی شاعیر برونه‌هه‌ریه‌که‌له‌ (فرشادمه‌هر، ۱۳۸۹: ۳۰۱-۳۰۲) و (پوره‌هاشمی، ۱۳۸۹: ۶۸-۷۰).

ده کات و ده لیت خۆزگه له ولاته که ی خۆمدا (کوردستان) په یکه بۆ ئه و خه لکه ئازادپه خواز و شۆرشگه یانه دروست بکرایه. هه وینی شیعیی لای کامهران موکریی به زۆری ژبانی راسته قینه ی گه له که یه تی. واته ئه ده ب لای کامهران مولته زه مه (په یوه ستداره) به ژبانی خه لکه وه. «کامهران باوه ری وایه هۆنراوه فکه ره یه. نا کریت هۆنراوه بکریت به قوربانی سه روا. به لام ده کریت سه روا لاسنگ بکریت بۆ بیریکی به هیز» (حسن البصیر، ۱۹۶۰: ۳۹). هه لویست لای کامهران جا ده باره ی هه ر بابه ت و دیارده یه ک بیت ئامانج لئی جوانتر کردنی سیمای ژبان و دادگه ربی و نووی بوونه وه ی ژبانه به و شیوازه ی که شاعیر له هۆنراوه کانیدا پیشانمان ده دات. له م سۆنگه یه وه به پشت به ستن به شیعه ر کانی له به شه کانی دواتردا باس له هه لویستی شاعیر ده که ین ده باره ی دیارده سیاسی و کۆمه لایه تی و ئاینیه کانی قۆناغه که ی.

۲-۲- هه لویست له ئه ده بی فارسیدا

هه لویستی ئه ده بی یان به واتایه کی تر ئه ده بی نارازی و ره خه گرانه به و جۆره له به ره مه می ئه ده بی ده گو تریت که هه لگری رۆحیه یه تیکی ره خه گرانه یه له به رامبه ر دۆخی ناله باری کۆمه لگا له هه موو رووه کانه وه. ئه ده بی فارسیش وه ک هه ر ئه ده بیاتیکی تر بیه ش نییه له م جۆره ئه ده به. چونکه شاعیرانی ئیران-زه مین هه میشه دژ به نه هه مه تی و ناله بارییه کانی ناو کۆمه لگا وه ستانه ته وه و خۆیان به به شیک له ئازار و مه ینه تییه کانی گه له که یان زانیوه و گه له که یان له ناخۆشی و ناله باری و نه هه مه تیدا به ته نها به جی نه هیشته وه. له م رووه وه به شیک زۆری ئه ده بیاتی فارسی بۆ ئه م بابه ته ته رخان کراوه و ده توانریت بگو تریت ئه م جۆره ئه ده بیاته میژویه کی دیرینه ی هه یه و له پایه سه ره کییه کانی شاعر و په خشان فارسی داده نریت. «پیشه نگی ئه ده بی ره خه گرانه له شیعه ردا ده گه رپته وه بۆ سه ده کانی سییه م تا پینجه می کۆچی و به دیار بکراوی بۆ هه ره یه که له ناسر خه سه رو و سنائی. دوا ی ئه و شاعیرانه ش هه ر یه ک له نیزامی گه نه جه ویی، خاقانی، خه بیام نه یشابوری، سه عدی، خواجووی کرمانی، حافز، جامی، سائیب و به هار تا رۆژگاری ئه مروش، زۆربه ی شاعیران به چاکه کانیا ن گوته وه چاک و خراپه کانیشیا ن ره ت کردووه ته وه و دژ به هه ر جۆره ناشرینی و ناراستی و ناداد په ره ربی و زولم و سته م و نایه کسانیه ک وه ستانه ته وه و هه لویستی جیددییا ن هه بووه» (پشت دار، ۱۹۸۹: ۱).

۲-۲-۱- هه لویستی ئه ده بی لای فه روخی یه زدی

فه روخی یه زدی وه ک شاعیریکی سه رده می مه شرووته، له ژیر کاریگه ربی شۆرش مه شرووته دا ئه ندیشه و فکه ر کانی خۆی ده برپوه و له به رامبه ر هه موو زولم و ناداد په ره ربی و نایه کسانیه کانی کۆمه لگادا هه لویستی تاییه تی خۆی هه بووه و هه میشه ئه ندیشه کانی خۆی له چوارچیه ی غه زه ل و چوارینه و دیوانه شیعییه که یدا خسته وه ته به رباس. بۆیه ده توانین بلین شیعی فه روخی یه زدی ئاوینه ی هه موو غه م و هه میکی وردی شاعیر بووه و ئه وه ی له شیعه کانیدا هاتووه، کاریگه ربی قولیا ن له سه ر ژبانی شاعیر به جی هیشته وه. ئینجا خراونه ته قالبی ئه ده بییه وه. زۆریک له شیعه ر کانی فه روخی که له رۆژنامه ی طوفان دا بلاو کراوه ته وه، هه لگری بیرى ره خه گرانه بووه. «ئه و له سه ره وه ی لاپه ره ی یه که می ئه م رۆژنامه یه دا چوارینه کانی خۆی که له توندترین ره خه سیاسی و

کۆمەلایەتییه کانی پیکهاتبوون، بلاوده کردهوه. تهنانت له شیعره لیریکی و عاشقانییه کانیشیدا به سوده رگرتن له جوانترین وینهی هونهری بارودۆخی ئالۆزی کۆمه لگای ده خسته ژیر نه شتهری ره خنه و گازندهوه» (مدرس زاده و دیگران، ۱۳۹۲: ۷). بۆیه به له بهرچا و گرتنی ئه و تایبه تمه ندیییهی شاعیر که به شاعیریکی ره خنه گر و نارازی سه رده می خۆی داده نریت، تیشک ده خه یه سه ر چند نمونه یه کی شیعری شاعیر که تایبه تن به ره خنه رگرتن و هه لۆیست وه رگرتن به رامبه ر به ناله باریی کۆمه لگای ئیرانی له رووی سیاسی و کۆمه لایه تی و ئایینییه وه.

۲-۳- بنه ماکانی ئەندیشهی هه لۆیستی ئەدەبی لای هه ردوو شاعیر

هاوشیوهی زۆریکی له شاعیران و نووسه رانی تر، ناوه رۆکی سیاسی و کۆمه لایه تی و ئایینی له پایه سه ره کییه کانی شیعری هه ردوو شاعیر داده نریت. بارودۆخی هاوشیوهی ئیران وه ک ولاتی فه رۆخی و کوردستان وه ک ولاتی موکریی، وای له هه ردوو شاعیر کردوه ببن به فریاده سی میلیه ته که یان و دژ به نه هاهمه تی و ناله بارییه کان بوه سته نه وه و ری نیشاندهری خه لکی بن له رووبه روو بوونه وهی زولم و سته مدا. به واتایه کی تر هه ردوو شاعیر هونه ره که یان کردوه به که ره سته یه ک بو وینا کردنی بارودۆخی ئالۆز و ئاشوفته ی کۆمه لگا که یان. شیعری ئه وان ئاوینه ی ره نج و ناله و سته م و هاوار و فه غانی سه رده مه که یان بووه. کامه ران رۆله ی شاریکی یاخی و نه یاری وه ک سلیمانی بووه و قۆناغه که شی قۆناغی کۆتاییه کانی جهنگی یه که می جیهانیی و لیکه وته کانی بووه. فه رۆخی یه زدیش له سه رده می کدا ژیاوه که زولم و سته م و ده ست تیه و ردا نه ده ره کییه کان و خراپی فه رمانه وایانی ناوحو و خیانه ت و هه ژاریی و نه داریی و نایه کسانى بالی به سه ر ئیراندا کیشابوو. هه ریه که له م دوو شاعیره به شیوه و قالبی تایبه ت به خوین، ناوه رۆک و ئاواز و نه غمه ی جاویدان و نه مریان له پیناو به ره نگار بوونه وه و رووبه روو بوونه وهی داگیرکه ری ده ره کی و فه رمانه وای خراپی ناوحویی هۆنیوه ته وه. ئیستا ئه و پرسیاره دیته پییشه وه که: چی ئه م دوو شاعیره ده به سته یته وه به یه که وه؟ به واتایه کی تر، خالی هاوبه ش و جیاوازی هه ردوو شاعیر له م باره یه وه چییه؟ له م توێژینه وه یه دا به خسته نه رووی هه لۆیست و به ره نگار بوونه وهی هه ردوو شاعیر له به رامبه ر کیشه و دیاره کۆمه لایه تی و سیاسی و ئایینییه کان هه ول ده ده یان وه لامی ئه و پرسیارانه بده یه نه وه.

۲-۳-۱- هه لۆیسته کۆمه لایه تییه کان

کامه ران موکریی گه و ره بووی جوگرافیا یه که به درێژایی میژوو به ده ست دوا که وتووی له زۆریه ی لایه نه کانی ژیا نه وه ناله ندوویه تی. شاعیرش له ئه نجامی دنیایی خۆی بو ده رووبه ره ئه و وینانه ده گوازیته وه بو ناو ده قه شیعرییه کانی. شیعیر لای کامه ران وه زیفه ی هه یه له هۆشیار کردنه وهی کۆمه لدا و دیدی پیچه وانه ی کلاسیکی و رۆمانسیی هه بووه بو ژبان. دیدیک که ده لێ ئه ده ب جیهانیک و واقعی حال له جیهانیکى تر دا ده بینیته وه. شاعیر له شیعره کانیدا ره خنه و هه لۆیستی بو زۆریک له ده رده کۆمه لایه تییه کان هه بووه و به توندی به رنگاریان بووه ته وه. فه رۆخی شاعیریش وه ک هه ر شاعیریکی تری قۆناغه که ی له ژیر کاریگه ری بارودۆخی کۆمه لایه تی ئه و سه رده می ئیران و لیکه وته کانی شوێشی مه شروه دا هه ولی داوه کیشه و ئالۆزیی و قهیرانه کۆمه لایه تییه کان به وشه و ده سته واژه ی ئەدەبی و به هه سته یکی قولی شاعیرانه وه به یان بکات. له م پیناوه دا هه ول ده دات

تهنانهت کیشه قووله کانی وه ک جیاوازی چینایه تی و نادادی کومه لایه تی و هه ژاری و نه داری و نایه کسانی به هوشیار کردنه وهی کومه لگا و وروژاندنی مرۆقدۆستی و پایه گرنه گه خلاقیه کان چاره سه بکات. بۆیه زۆرتین جار چه مک گه لی وه کو ئازادی و نادادپهروه ری و سته مکاری و کریکاری خاوه نکار و خیانهت و زولم و دوورووی و ئاشتیخوازی و هه ژاری و تۆله و جهنگ و یه کریزی و یه کسانی و هوشیاری و یاسا و پاره و خۆپه رستی و چه ندین چه مکی تری تایهت به کومه لگای ئیرانی له شیعه کانیدا ده بینریت و به رامبه ر زۆربه ی کیشه کومه لایه تییه کان، هه لۆیستی نواندوه.

۲-۳-۱- هه لۆیست وه گرتن دژ به جیاوازی چینایه تی و نه بوونی دادپهروه ری کومه لایه تی کاتیک شاعیر یان هه ر که سیکه خاوه ن ویزدان جیاوازییه ک ده بینیت له نیوان چینه جیاوازه کانی کومه لگادا، دیته ده نگ و داوای یه کسانی و دادپهروه ری ده کات. کامه رانیش وه کوو شاعیریکی به هه لۆیست به شیکی زۆری شیعه کانی ته رخان کردوه بۆ ئه م بابه ته و هه ولی داوه دژ به نایه کسانیه کان بوه ستیته وه و له گه لیشدا خه لکی هوشیار بکاته وه. به واتایه کی تر کامه ران شیعه ده کاته چه کی دهستی، دژ به وه ده سه لات و بیر کردنه وه ناچۆرانه و تا راده یه ک خۆی یه کلا کردوه ته وه و خۆی به هاوژان و هاوچینی هه ژاران ده زانیت و ده لیت:

نامه وی هه رگیز من ده وله مند بم —

وه کوو ئه وان هه رسوا و به په ند بم —

چونکه به ته نیا رهنجی هه ژاره

ئه به ی به زیر و سامان و پاره

(کامه ران: ۲۸۸)

شاعیر به شیعه کانی لایه نگری و پشتیوانی خۆی بۆ چینی هه ژاران ده رده بریت و به سه رچاوه و هه وینی شیعی خۆی دایانده نیت و ده لیت:

لای من ئه بی هۆنراوه بۆ چینی هه ژاران بی

دهنگی پاله و رهنجیه ران و جوتیار بی

چونک ئه بی خۆین بی، ئه بی نه به رد و جهنگ بی

نه ک به ته نیا هه ر وشه ی رهنگاوه نگ بی

(کامه ران: ۳۳۷)

کامه ران به شیوه یه ک دژ به نادادی و جیهانی سه رمایه داری و که سی سه رمایه داره. وه ک سه رچاوه ی هاتنه ئارای جیاوازییه کانیان ده زانیت و ده گاته ئاستی ره گه ز په رستی و به دز و خراپه کار ناپانده بات و ده لیت:

ئه وی له سامان نزیک بیته وه

په وشتی به رزی بیرته چیته وه

(کامه ران: ۲۸۱)

ئهم بیره له شیعریکی تریدا توند ده‌بیته‌وه. کاتیک ده‌لێت:

کێ ئه‌مرۆ دزه لای ئیمه‌ پیاوه

کیش پیاوه ، ره‌نجی به‌ بادراوه
(کامهران: ۲۸۳)

کامهرانی شاعیر له روانگهی پشتیوانی له کهسانی هه‌ژار و بی‌ده‌سه‌لات، په‌رده له‌سه‌ر دیارده‌یه‌کی قیزه‌ونی چینی سه‌رمایه‌دار و ده‌ره‌به‌گ هه‌لده‌مالێت و به‌ توندی سه‌رکۆنه‌ی ده‌کات. ئه‌ویش دیارده‌ی به‌زۆر ژن له پیاو سه‌ندنه‌وه و له خۆ ماره‌کردن یان له کهسانی نزیک له‌خۆیان ماره‌کردنه. بۆ نمونه، له هۆنراوه‌ی «بوکی لادی» دا دژ به‌و فی‌ل و ده‌ست‌دریژییه‌ ده‌وه‌ستیته‌وه و ده‌لێت:

دوای فرمیسکی درۆ رشتن

به‌لێنی تاوانبار کوشتن

ژنی جوتیاری ماره‌کرد

خوینی تازه‌ پشکتووی برد
(کامهران: ۵۸)

شاعیر له‌م دوو دێره‌ هۆنراوه‌یه‌دا باس له به‌زۆر سه‌ندنه‌وه‌ی ژن له هه‌ژار و ماره‌برینی بۆ کوری کوێخا ده‌کات. ته‌نانه‌ت به‌وه‌وه‌ نه‌وه‌ستاوان و کوشتنی تازه‌ زاواش ده‌خاته‌روو، بۆ ئه‌وه‌ی به‌ بوکی تازه‌ ئاشنا نه‌بیت. بۆیه‌ شاعیر به‌ توندی دژی وه‌ستاوه‌ته‌وه.

بارودۆخی ئێران له‌سه‌رده‌می قاجاردا زۆر ناله‌بار و قه‌یراناوی بوو و زۆربه‌ی خه‌لکیش گرفتاری ئه‌و قه‌یرانه‌ بوون. شاعیرانی‌ش به‌ رێژه‌ی جیاواز گیرۆده‌ی ئه‌و کیشانه‌ بوون. «فه‌روخی یه‌زدی به‌هۆی کاریگه‌ری ئه‌و که‌مه‌ده‌رامه‌تی و هه‌ژارییه‌وه‌ ده‌براوایی زۆری له‌ شیعره‌کانیدا به‌ کاره‌یناوه‌ و هه‌مووی ده‌رخه‌ر و ره‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌و بارودۆخه‌ن. له‌وانه‌: په‌یکه‌ری رووتی کرێکار، پپی خاوس، نانی کرێکار، ده‌هقانی لاواز، سه‌رده‌می بی‌مالی...» (حسن زاده میرعلی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲۱). ئه‌م نمونه‌ی خواره‌وه‌ش مشتیکه‌ له‌ خه‌رواریک ده‌بارهی هه‌ژاری و که‌مه‌ده‌ستی. وه‌ک له‌م شیعره‌دا ده‌لێت:

از جنس فقیرانم و با این غم بسیار

دل شاد از آنم که غنی زاده نبودم
(فه‌روخی: ۳۲)

ما خیل گدایان که زر و سیم نداریم

چون سیم نداریم ز کس بیم نداریم
(فه‌روخی: ۵۵)

فه‌روخی شاعیر وه‌ک رۆله‌ی قۆناغیکی ناله‌بار له‌ رووی دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و نایه‌کسانیه‌وه‌ دژ به‌ ناهه‌قی و نایه‌کسانی کۆمه‌لگا ده‌نگ هه‌لده‌به‌ریت و به‌ زمانی شیعیر خه‌لکی

هۆشیار ده کاتهوه و په خنه‌ی توند له فساد و جیاوازی چینایه‌تیی و نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری ده‌گریټ و له‌و باوه‌ره‌دایه ده‌لای جیاوازی چینایه‌تیی هیچ کاتیک ئارامی کۆمه‌لایه‌تی به‌دی‌ناهیټ:

تا مگر عدل و تساوی در بشر مجری شود

انقلابی سخت در دنیا بپا باید نمود

(فه‌روخی: ۴۶)

شاعیر هه‌ولی رزگارکردنی چینی هه‌ژاران و که‌مده‌رامه‌تان ده‌دات له ده‌ست چینی سه‌رمایه‌دار و زۆر به‌توندی دژ به سه‌رمایه و سه‌رمایه‌دار ده‌وه‌ستیت‌ه‌وه و له‌م هۆنراوه‌یدا چه‌مکه‌کانی «ئه‌رک» و «ماف» ده‌کاته‌ بناغه‌ی ئه‌ندپشه‌ی خۆی و له‌گه‌ل زیادکردنی مافی کریکار و جی‌به‌جی‌کردنی دادپه‌روه‌ری‌دایه، کاتیک ده‌لیت:

در صف حزب فقیران اغنیا کردند جای

این دو صف را کاملا از هم جدا باید نمود

(فه‌روخی: ۱۳۹)

هه‌ر ده‌باره‌ی کریی کریکار و خواردنی مافی کریکاردا هه‌لۆپست وه‌رده‌گریټ و ده‌لیت:

مزد کار کارگر را دولت ما می‌کند

صرف جیب هرزه‌ها، ولگردها، بیکارها

(فه‌روخی: ۸۴)

هه‌میشه‌یه‌کیک له‌نیگه‌رانیه‌کانی فه‌روخی نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری کۆمه‌لایه‌تی و به‌کسانی نیوان هه‌ژار و ده‌وله‌مه‌نده (نیازی و مطیعی مهر، ۱۳۹۳: ۸) و له‌یه‌کیک له‌غه‌زه‌له‌کانیدا ده‌لیت:

توده را با جنگی صنفی آشنا باید نمود

کشمکش را بر سر فقر و غنا باید نمود

(فه‌روخی: ۱۳۹)

۲-۱-۳-۲- هه‌لۆپست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر زۆلم و سته‌مکاری

ره‌ت‌کردنه‌وه‌ی سته‌مکاری لای شاعیران به‌گشتی و کامه‌ران موکری به‌تایبه‌تی له‌ژیانی رۆژانه و له‌ده‌قه‌شعیرییه‌کانیدا به‌روونی دیاره. چونکه کامه‌ران به‌دریژیایی ژیانی دوانده‌ر (خه‌تیب‌ی زۆریک له‌خۆپیشاندانه‌کانی رۆژگاری خۆی بووه و ئه‌مه‌ش له‌به‌ره‌مه‌کانیدا به‌چهند شیوه‌یه‌ک په‌نگی داوه‌ته‌وه:

هه‌ور بومایه‌نمی‌بارانم

ده‌غلی زۆرداری نه‌ئه‌گه‌رته‌وه

ئاسمان بومایه‌ئه‌ستیره‌کانم

ورشه‌ی له‌قه‌لای زۆلمی نه‌ئه‌دا

(کامه‌ران: ۲۸۳)

له‌م هۆنراوه‌یه‌که هه‌موو جۆره‌ سته‌میک رته‌ ده‌کاته‌وه و که‌ره‌سته‌ گه‌وره‌کانی سروشتی هه‌یناوه‌ته‌ ناو ده‌قه‌که‌یه‌وه. که‌ ئه‌مه‌ش جۆریک له‌یه‌کلایی و دلنیا‌یی شاعیره‌ بو‌ئو رته‌ کردنه‌وه‌یه.

فه‌روخی یه‌زدیش هاوشیوه‌ی کامه‌ران موکری هه‌میشه‌ دژ به‌ زو‌لم و سته‌م وه‌ستاوه‌ته‌وه. «شیعری فه‌روخی ئاوینه‌ی هه‌موو هه‌لکشان و داکشانی راپه‌رین و هاواری میلیله‌ته‌ به‌رامبه‌ر زالم‌ان. شیعه‌کانی له‌ پال هه‌ستیکی قولی نائومی‌دی هه‌میشه‌ قبول‌نه‌کردن و رته‌ کردنه‌وه‌ی زالم‌ تیییدا په‌نگیداوه‌ته‌وه» (نیازی و مطیعی مه‌ر، ۱۳۹۳: ۷). له‌م غه‌زه‌له‌دا شاعیره‌ باس له‌ زو‌لم و زۆری زالم‌ان ده‌کات و ده‌لێت:

این ستمکاران که می خواهند سلطانی کنند
عالمی را کشته تا یکدم هوسرانی کنند
آنچه باقی مانده از دربار چنگیز و نرون
بار بار آورده و سر بار ایرانی کنند
جشن و ماتم پیش ما باشند یک، چون بره‌ را
روزگار جشن و ماتم هر دو قربانی کنند
(فه‌روخی: ۱۱۸)

فه‌روخی هه‌میشه‌ سته‌م و زو‌لمی به‌ ریگر له‌ ئازادی زانیوه‌ و دژ به‌ زالم‌ وه‌ستاوه‌ته‌وه. ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر گیانیشی له‌و پیناوه‌دا به‌خشیبیت. وه‌ک ده‌لێت:

آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی
دست خود زجان شستم از برای آزادی
تا مگر به دست آرم دامن وصالش را
می دوم به پای سر در ققای آزادی
(فه‌روخی: ۱۷۶)

فه‌روخی شاعیره‌ ته‌نهما به‌ دژایه‌تی کردنی زالم‌ان و سته‌مکاران نه‌وه‌ستاوه‌ته‌وه، به‌لکو هه‌ولێ داوه‌ خه‌لکی هۆشیار بکاته‌وه و داوای به‌ره‌نگاری ئه‌و حاله‌ته‌ نه‌خوازراوانه‌یان لی‌ده‌کات و هیمه‌تی پیاوانه‌ و هۆشیاری میلیله‌ت به‌ ته‌نهما هۆکاری ته‌سلیم نه‌بوون به‌ سته‌مکاران داده‌نیت، کاتییک ده‌لێت:

پیش روز و زر غالب همه تسلیم شدند
آنکه تسلیم نشد همت مردانه ماست
(فه‌روخی: ۱۱۸)

۲-۳-۱-۳- هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر بیده‌نگی کۆمه‌لگا

کۆمه‌لگا و تاکه‌کانی هه‌میشه‌ رۆلێکی به‌رچاویان هه‌بووه‌ له‌ دیاری کردنی چاره‌نووسی و لات و حکومه‌تدا. هه‌روه‌کو چۆن هۆشیاری و هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر نادادی و خراپه‌کارییه‌کان رۆلی هه‌یه‌ له‌ به‌ره‌و پێش بردنی کۆمه‌لگادا، ئاوه‌ش بیده‌نگی و گوێ نه‌دانی کۆمه‌لگا زیانیکی زۆری هه‌یه‌ له‌سه‌ر به‌ره‌و خراپ رۆیشتنی ده‌سه‌لات‌داران و فه‌رمانه‌وایان، نووسه‌ر و شاعیره‌انی هه‌ک به‌شیکی کاریگه‌ری کۆمه‌لگا و وه‌کوو چاوی کۆمه‌لگا رووداو و وینه‌کان به‌ شیوازیکی تر ده‌بینن و له‌ به‌ره‌مه‌کانیاندا ئاوینه‌ی بیر و غه‌می خۆیان ده‌که‌ن. چونکه‌ وه‌ستاوه‌ دژ به‌ نه‌بوونی دادپه‌روه‌ری

به‌شیکه له ئیلتزامة مرۆفانه‌که‌ی شاعیر، رەت‌کردنەوه و دژە هە‌لۆیست پە‌یوه‌ندیی بە ئاستی هۆشیاریی کۆمە‌ل و شاعیر (وه‌ک تاک)ه‌وه هه‌یه. بۆیه هۆشیار‌کردنەوه‌ی کۆمە‌لگا و به‌ ناگاهینانەوه‌ی، یه‌کیکه له پە‌یامه سه‌ره‌کیه‌کانی شیعی شاعیران. پشتیوانیی کردنی ده‌سه‌لات‌داران و که‌سانی سه‌رمایه‌دار و خاوه‌ن پۆست و پارە بۆخۆی جوړیکه له بی‌ه‌لۆیستی کۆمە‌لگا و سه‌ره‌نجام ناهاوسه‌نگیی و نادادپه‌روه‌ریی به‌دوای خۆیدا ده‌هینیت. بۆیه شاعیران نه‌ک هه‌ر دژ به بی‌ده‌نگیی کۆمە‌لگان، دژ به‌و که‌سانه‌ش ده‌وه‌ستنه‌وه که هه‌میشه له ده‌ورووبه‌ری که‌سانی ده‌سه‌لات‌دارن و بنه‌مای رێزگرتنیان له‌سه‌ر بوون و نه‌بوونی سه‌روه‌ت و سامانه. له‌م باره‌یه‌شه‌وه کامه‌ران موکریی دژ به‌و دیارده‌یه ده‌وه‌ستیته‌وه و ده‌لیت:

لای ئیمه به‌رزی هه‌ر به‌سامانه

نه‌بوونی سوکی و نزمیی تاوانه

کێ ده‌وله‌مه‌ند بوو ده‌لین بوو به‌پیاو

وه‌کوو پیاو نه‌بن ئەم هه‌زارانه

(کامه‌ران: ۲۹۵)

له‌م هۆنراوه‌یه‌دا شاعیر ره‌خنه له بی‌ه‌لۆیستی و تیروانینی خراپی کۆمە‌لگا ده‌گریت که ریزی بی‌بنه‌ما له ده‌وله‌مه‌ند ده‌گرن و سوک سه‌یری هه‌زاران ده‌کن. له‌کو‌تاییدا ده‌لیت ئەمه هۆکاری لاوازی و ناپیایی هه‌زار خۆیه‌تی که به‌که‌م سه‌یری خۆی ده‌کات و گه‌وره سه‌یری ده‌وله‌مه‌ند ده‌کات. بی‌گومان کاتیکی تاکیکی ئاسایی کۆمە‌لگا له ئاست که‌م و کورپیه‌کان بی‌ده‌نگی هه‌له‌ده‌بژیریت، زیانه‌کانی له‌سنووریکه ته‌سک‌تردا ده‌بیت به‌به‌راورد به‌بی‌ده‌نگی رۆشنییران و نووسه‌ران. بۆیه کامه‌رانی شاعیر دژ به‌هاوری شاعیره‌ نزیکه‌کانی هه‌لۆیست و هه‌ر ده‌گریت و ره‌وشتی هه‌له‌په‌رستانه‌یان رەت ده‌کاته‌وه و پیی وایه وه‌ک ئەو خۆیان بۆ خۆشه‌ویستی و خزمه‌تی نیشتیمان ته‌رخان ناکن. له‌م سۆنگه‌یه‌وه ده‌لیت:

هاورپکانم وه‌ک من شه‌یدای خاکی ولات نین

سوته‌مه‌نی و کلپه و گری رینگه‌ی خه‌بات نین

هاورپکانم هه‌ر به‌ده‌م هه‌ن... شه‌یدای سامان

ده‌می درۆزن زه‌بری ده‌ست و بازوی تاوان

(کامه‌ران: ۱۹)

له‌بی‌ده‌نگی و بی‌ه‌لۆیستی خراپتر و ترسناکتر، دیارده‌ی به‌رژه‌وه‌ندی‌خوازی و مه‌رامی کاسه‌لیسیی خه‌لک به‌گشتی و نووسه‌ر و شاعیران به‌تایبه‌تیه. بۆیه شاعیر له‌هۆنراوه‌یه‌که‌دا به‌ناوی «ئەم ئاده‌میزاده» ره‌خنه له‌و که‌سانه‌ ده‌گریت که کاسه‌لیسی بۆ خه‌لکی به‌ده‌سه‌لات و ده‌وله‌مه‌ند ده‌کن و به‌کاریکی ناشیرین و ناپه‌سه‌ند وه‌سفی ده‌کات:

ئەم نزمییه تاکه‌ی سه‌پانی هه‌زار

گه‌مزه‌نه‌بی ئاوا ناکه‌ی بۆ زۆردار

هه‌ر بۆ نه‌ختی نان و چیشتی به‌رماوه

ده‌ستی سوکیت له‌سه‌ر که‌مه‌رت داناهه
(کامه‌ران: ۳۲۹)

فه‌روخی یه‌زدی-یش هاوشیوه‌ی کامه‌ران موکری هه‌میشه هه‌ولی داوه به‌هۆشیارکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لگا
دژ به‌نادادی و خراپه‌کارییه‌کان هانی خه‌لکی بدات بۆ هه‌لۆیست وه‌رگرتن دژ به‌کاربه‌ده‌ستانی
ئێران و نه‌یارانی ئێران. له‌م رووه‌وه به‌رامبه‌ر بیئاگایی و خه‌وی قوولی کۆمه‌لگا دیته‌ده‌نگ و ده‌لیت:

هه‌ر خویش چو نقش در و دیوار نشد

از نقشه‌ی بیگانه خبردار نشد

یک عمر برای این ملت خواب آلوده

فریاد و فغان زدیم و بیدار نشد
(فه‌روخی: ۲۴۴)

شاعیر له‌هۆنراوه‌یه‌کی ترده‌ره‌خه‌نه‌ له‌خه‌لک ده‌گریت، که‌چۆن سه‌رباری نه‌بوونی ئازادی و
سه‌ربه‌ستی، شاد و دلخۆشن و ده‌لیت:

خوار و زار و بی کس و بی خانمان و دربدر

با وجود این همه غم، شاد و خرسندیم ما
(فه‌روخی: ۸۰)

هاوشیوه‌ی کامه‌ران موکری، فه‌روخی یه‌زدی-یش رووی ده‌می له‌خاوه‌ن قه‌له‌م و نووسه‌ران ده‌کات
و له‌ئاست بی‌ده‌نگی و بی‌هه‌لۆیستییه‌کان ره‌خه‌نه‌بارانیان ده‌کات و ده‌لیت:

مرا بارد از دیگران اشک خونی

بر احوال ایران و حال کنونی

غریقیم— سراپای در آب و آتش

ز آه درونی ز اشک برونی

زبان آوران وطن را چه آمد

که لب بسته خو کرده به این زبونی

چه شد ملتی را که یزدان ز قدرت

همی داد بر اهل عالم فزونی
(فه‌روخی: ۱۹۴)

فه‌روخی شاعیر بۆخۆی هه‌میشه که‌سیکی ئازاد و سه‌ربه‌ست بووه و له‌شیعره‌کانیشیدا دژی هه‌ر
که‌سیک بووه که له‌پیناو به‌رژه‌وه‌ندی که‌مدا وازی له‌که‌سایه‌تی و ناوبانگ و پینگه‌ی کۆمه‌لایه‌تی
خۆی به‌پینیت. وه‌ک ده‌گوتریت «فه‌روخی هیچ کاتیک وه‌ک مندالیک نه‌بووه له‌پیناو
به‌ده‌ست هینانی ئه‌وه‌ی ده‌یه‌ویت گریه و زاری بکات. هه‌روه‌ها وه‌کو پیریکی په‌ککه‌وته‌ش نه‌بووه بۆ
به‌ده‌ست هینانی پئویستییه‌کانی جگه له‌چاپلوسی و کاسه‌لیسی و ماستاوکردن هیچی له‌ده‌ست
نه‌یه‌ت» (صافی، ۱۳۸۱: ۱۰). له‌م رووه‌وه هه‌میشه به‌قه‌له‌مه‌که‌ی دژ به‌و جوړه‌که‌سانه‌وه
وه‌ستاوه‌ته‌وه و شانازی به‌سه‌ربه‌ست بوونی خۆیه‌وه کردووه:

فرخی بهر دو نان، در پیش دونان هیچوقت

چاپلوس و آستان بوس و تملق گو مباح
(فهرۆخی: ۱۵۹)

پیش دشمن سپر افکندن من هست محال

در ره دوست گر آماجگه تیر شوم
چون نخواهم کج و خونریز چو شمشیر شوم
(فهرۆخی: ۱۶۸)

جوهرم هست و برش دارم و مانم به غلاف

۲-۳-۲- هه‌لۆیسته سیاسیه کان

شاعیران وه‌ک زمانحالی میلیلت، هه‌ول ده‌دهن به خستنه‌رووی که‌م و‌کوژییه‌کانی ولات و حکومه‌ته‌که‌یان و ره‌خه‌گرتن له‌ کاربه‌دهسته خراپه‌کانی حکومهت و هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ریان، له‌ لایه‌که‌وه ریگری بکه‌ن له‌و زولم و سته‌مه‌ی که‌ ده‌ره‌ق به‌ گه‌له‌که‌یان نه‌نجامی ده‌دهن، له‌ لایه‌کی تریشه‌وه له‌ هه‌ول دان خه‌لکی هۆشیار بکه‌نه‌وه و چیدی زولم و زۆرداری قبول نه‌که‌ن. به‌و پێیه‌ی کات و جوگرافیای ژبانی کامهران سه‌رچاوه‌ی زۆریک له‌ به‌ره‌مه‌کانیتی، بۆیه ره‌خه‌ و ره‌ت کردنه‌وه‌ی رامیاری لای کامهران به‌ مه‌به‌ستی هۆشیاری گشتیه‌ بۆ نه‌وه‌ی ده‌وروبه‌ر (خوینه‌ر) ئاشنابن به‌ ماف و زانیی نادادی و سته‌مکاری فه‌رمانبه‌ران. «ئه‌گه‌ر ئارامیی سیاسی له‌ واقعیی تاک و کۆمه‌لدا ون بوو، یاخود ده‌سته‌به‌ر نه‌بووبیت، ئه‌وا تاک له‌ وه‌ها حاله‌تیکدا تووشی دل‌ه‌راوکی ده‌بی» (عیزه‌ددین، ۲۰۱۵: ۴۵). دۆخی ئه‌وکاتی شاریش پێویستی به‌ هۆنراوه‌ی مولته‌زم و ئاگرینی وه‌ک هۆنراوه‌کانی ئه‌و هه‌بووه. بۆیه له‌م روانگه‌یه‌وه بۆ چه‌ندین بابته‌ و له‌ چه‌ندین شوین کاتی جیاوازا هه‌لۆیستی نواندوه.

۲-۳-۱- هه‌لۆیست وه‌رگرتن دژ به‌ کاربه‌دهست و به‌رپرسه‌ ناوخۆیه‌کان

هۆنراوه‌کانی کامهران هه‌لقولای خه‌می کۆمه‌لگه‌که‌یه‌تی؛ «یه‌کیک له‌ سیماکانی شیعیی هاوچه‌رخیی کوردی تیکه‌ل بوونیتی له‌ گه‌ل غه‌می مروقی کورد» (محمد قادر، ۲۰۱۰: ۷۱). ژان و غه‌میش به‌شیکن له‌ واقعیی هه‌ر کۆمه‌لیک. بۆیه شاعیر و یستویه‌تی ئه‌م ژان و غه‌مانه‌ به‌ شیوه‌ی شیعر و به‌ هه‌لۆیسته‌کانی بخاته‌روو و هه‌ولێ داوه‌ خه‌لکی هۆشیار بکاته‌وه. هه‌ر وه‌ک چۆن له‌ هۆنراوه‌ی «سروودی سه‌رکه‌وتن» دا، که‌ ته‌نھا به‌ چه‌ند رۆژیک دوا‌ی شۆرشیی ۱۴ی ته‌مووزی سالیی ۱۹۵۸ و گۆرینی سیسته‌می فه‌رمانه‌وایی نووسیه‌تی. هه‌رچه‌ند هۆنراوه‌که‌ دوور و درێژه، به‌لام له‌ به‌شیکیدا باس له‌ کاربه‌دهست و که‌سانی هه‌له‌په‌رست ده‌کات که‌ پشتیان له‌ نه‌وه‌ی خۆیان کردوه‌ و ده‌لیت:

ئه‌ی خائینانی وه‌ته‌ن

ده‌ک هه‌ر خۆتان به‌ خۆتان بن

ره‌وایه‌ به‌م چه‌شنه‌ بمه‌رن

ره‌وایه‌ ئاوا په‌ت کهران

به‌لێ هه‌ق بوو ونج‌کران

(کامهران: ۱۶۰)

کامه‌رانی شاعیر هه‌رچهند که‌متر به‌ راسته‌و‌خۆبی ناوی که‌سایه‌تییه‌کانی هه‌یناوه‌ و‌ ره‌خنه‌ی لێ‌گرتوون به‌ به‌راورد له‌ گه‌ڵ فه‌روخی یه‌زدی، به‌لام له‌ هه‌نراوه‌ی «ئه‌ی شاری سلیمانی» دا‌باس له‌ کاره‌ درێندانه‌کانی «زه‌عیم سدیق» ده‌کات و‌ نه‌فرت له‌و که‌سایه‌تییه‌ ده‌کات و‌ ده‌لێت:

دوژمنی ئابروو تکاو
 بربیری مه‌ردی‌تی شکاو
 له‌ناو‌شارا به‌بی و‌چان
 تووی ترس و‌ مه‌رگی ئه‌چان
 (کامه‌ران: ۳۹۰)

کامه‌ران له‌ درێژه‌ی هه‌نراوه‌کانیدا هانی خه‌لکی ده‌دات دژ به‌ داگیرکه‌ر و‌ داوای به‌ره‌نگاربوونه‌وه‌یان لێ‌ده‌کات و‌ دژ به‌ سته‌م و‌ کۆیلایه‌تی ده‌وه‌ستیه‌وه‌ و‌ ده‌لێت:

ژین که‌ دیلی بی سه‌روم‌ر
 ئیتر بوچی نه‌بین به‌ گر
 تا خوینمان نه‌رژیه‌ گل
 هه‌رگیز ناگه‌شیه‌وه‌ گول
 (کامه‌ران: ۲۴۲)

فه‌روخی یه‌زدیش وه‌کوو کاره‌کته‌ریکی دیار و‌ خاوه‌ن هه‌لۆیستی گۆره‌پانی سیاسی ئیرانی سه‌رده‌می خۆی، له‌ پال‌پیشه‌ی په‌رله‌مه‌نتاریی و‌ چالاکی سیاسیدا، به‌ شیعره‌کانی و‌ به‌ ره‌خنه‌گرتن له‌ بارو‌دوخی ناله‌باری مه‌مله‌که‌ت و‌ یستوو‌یه‌تی ئه‌وه‌ له‌ خه‌لکی بگه‌یه‌نیت که‌ به‌بی ره‌نج و‌ خه‌بات و‌ تیکۆشان، ئازادی و‌ سه‌رفرازی به‌ده‌ست نایه‌ت:

هر لحظه‌ مزن در که‌ در این خانه‌ کسی نیست
 بیهوده‌ مکن ناله‌ که‌ فریادرسی نیست
 شهری که‌ شه‌ و‌ شحنه‌ و‌ شخس همه‌ مست‌اند
 شاهد شکند شیشه‌ که‌ بیم عسسی نیست
 آزادی اگر می‌طلبی غرقه‌ به‌ خون باش
 کاین گلبن نوخاسته‌ی خار و‌ خسی نیست
 (فه‌روخی: ۹۶)

وه‌ک له‌م هه‌نراوه‌یه‌دا دیاره‌ شاعیر به‌ بی‌هه‌یواییه‌کی زۆره‌وه‌ دژ به‌ کاربه‌ده‌ستان و‌ فه‌رمانه‌وایان ده‌وه‌ستیه‌وه‌ و‌ به‌ سه‌رچاوه‌ی نه‌هامه‌تی و‌ به‌ده‌بختی دایانده‌نیت. فه‌روخی شاعیریش له‌ شیعره‌کانیدا زیاتر له‌وه‌ی رووی ده‌می له‌ داگیرکه‌ری ده‌ره‌کی و‌ ده‌ستی ده‌ره‌کی بیت، رووده‌کاته کاربه‌ده‌ست و‌ به‌رپرسانی ناو‌خۆبی و‌ به‌ هۆکاری دواکه‌وتوو‌یی کۆمه‌لگا له‌ قه‌له‌میان ده‌دات و‌ ده‌لێت:

بدبختی ما تنها از خارجه‌ نبود
 هر شکوه‌ که‌ ما داریم از داخله‌ باید کرد
 با جامعه‌ مستحفظ در قافله‌ دزدان‌اند
 این رهنان را گرد، از قافله‌ باید کرد
 (فه‌روخی: ۱۱۸)

شاعر له شیعریکی تردا بهرامبهر که مته‌رخه‌می و ناکارامه‌یی کاربه‌ده‌ستان هه‌لۆیست وهرده‌گریت و ده‌لۆیت:

ما از آن خانه خرابیم که معمار دودل

نیست یک لحظه در اندیشه آبادی ما

داد از دست جفای تو که با خیره سری

کرد پامال ستم مدفن اجدادی ما

(فه‌روخی: ۸۰)

فه‌روخی له‌گه‌ل ئه‌وه‌ی بۆخۆی ئه‌ندامی په‌رله‌مان بووه، که‌چی به‌کیک له‌کیشه‌کانی کۆمه‌لگای ئیرانی ده‌گه‌رینیتته‌وه بۆ بوونی ئه‌و ده‌زگایه و په‌خنه له‌نوینه‌رانی گه‌ل ده‌گریت و به‌خاکفروش و ده‌لال له‌قه‌له‌میان ده‌دات و ده‌لۆیت:

آن که از آرا خریدن مسند عالی بگیرد

مملکت را می‌فروشد تا که دلالی بگیرد روی

روی کرسی وکالت آن که زد حرف از کسالت

اجرت خمیازه خواهد، حق بی‌حالی بگیرد

(فه‌روخی: ۱۴۰)

له‌جینگایه‌کی تردا فه‌روخی شاعیر رووی ده‌می ده‌کاته کاربه‌ده‌ستانی ئیران و دژ به‌ناکۆکیی ناوخواهی هه‌لۆیست وهرده‌گریت و داوای په‌کگرتن و په‌کریزییان لیده‌کات:

داروی او اتحاد و همت ما هست و بس

لیک این فریاده‌ها را کی بود فریادرس؟

ای هواخواهان ایران، نوبت مردانگی است

پای غیر آمد میان، نی وقت جنگ خانگی است

(فه‌روخی: ۱۸۸)

دوای ئه‌وه‌ی فه‌روخی-یش وه‌کوو زۆریک له‌شاعیرانی تر له‌سه‌ره‌تای هاتنه‌سه‌ر حوکمی ره‌زا شا، لایه‌نگریی له‌و کردوو و له‌شیعه‌کانیدا ستایشی کردوو، به‌لام هه‌ر زوو ماهییه‌ت و که‌سایه‌تی کۆماری و ره‌زاشای بۆ ده‌رکه‌وت و دژایه‌تی خۆی بۆ ره‌زا شا و حکومه‌تی کۆماری ده‌ربری:

همه گویند چرا دل به ستمگر دادی

دادم آن روز به او دل که ستم کار نبود

همه در پرده ز اسرار سخن‌ها گفتند

لیک بی‌پرده کسی واقف اسرار نبود

بود اگر جامعه بیدار درین دار خراب

جای سردار سپه جز به سردار نبود

(فه‌روخی: ۱۴۴)

ناوهینانی راسته‌وخۆی که‌سایه‌تی و پیاوانی ده‌وله‌ت و هه‌لۆیست وهرگرتن به‌رامبه‌ریان په‌کیکه له‌تایه‌تمه‌ندییه‌کانی شیعی فه‌روخی و که‌م سه‌رکرده و که‌سایه‌تی سیاسی ئیرانی قۆناغه‌که هه‌بووه دوور بیت له‌په‌خنه‌ی شاعیر. په‌کیک له‌و که‌سانه‌ی که فه‌روخی به‌توندی په‌خنه‌ی لی‌گرتوووه

«وئوق الدوله» به، له پای ئه‌و ریککه‌وتنه شوومه‌ی که له سالی ۱۹۱۹ ئه‌نجام درا و ویستی ئیران بخاته ژیر رکیفی بیگانه‌کانه‌وه. له‌م باره‌یه‌وه ده‌لێت:

نصرت‌الدوله در فنای وطن

در اروپا کند تلاش ببین

همچو دلال، در فروش وطن

دائمش مشتری تراش ببین

(فه‌روخی: ۱۹۴)

به شیوه‌یه‌کی ته‌نزاویش به‌م شیوه‌یه به‌رامبه‌ر «مشیرالدوله» ده‌دویت:

ای آنکه تو را گفته‌ی ما باور نیست

ور هست ز جبن، قدرت کیفر نیست

با منطق و مدرک بشنو ناله‌ما

گر گوش رئیس الوزرای کر نیست

(فه‌روخی: ۲۱۶)

یه‌کیکی تر له‌و خالانه‌ی که فه‌روخی هم‌میشه‌ دژی وه‌ستاوه‌ته‌وه، زۆر به‌لین دان و گوفتاری زۆر و نه‌بوونی کردار و کار کردنه. له‌م رووه‌وه فه‌روخی پیتی وایه‌ مروقی سه‌رکه‌وتوو که‌سیکه کار به‌ گوفتاره‌کانی بکات و ته‌نهما له‌ سنووری قسه‌ کردندا نه‌وه‌ستیت:

شرط خوبی نیست تنها جان من گفتار خوب

خوبی گفتار داری بایدت رفتار خوب

گر ترا تعمیر این ویران عمارت لازم است

باید از بهر مصالح آوری معمار خوب

(فه‌روخی: ۹۰)

ای دوست برای دوست جان باید داد

در راه محبت امتحان باید داد

تنها نبود شرط محبت گفتن

یک مرتبه هم عمل نشان باید داد

(فه‌روخی: ۲۳۰)

۲-۲-۳-۲ هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر به‌ ده‌وله‌تانی ده‌ره‌کی

کامهران په‌یوه‌ست به‌ پرۆسه‌ داگیرکاریه‌کانی ولاتانی ده‌ره‌کی و هه‌لگیرساندنی جه‌نگ و مالۆپیرانی و نه‌بوونی ئارامی که به‌ سه‌رچاوه‌ی نه‌هامه‌تی و ویرانکاریه‌کان وینای ده‌کات و دیتته‌ده‌نگ و نه‌فهرت له‌ داگیرکاری ده‌کات و ده‌لێت:

تف بیت له شه‌ر

تف له چاره‌ی شه‌رگیری گه‌ر

تف له پاره و زیری گلاو

تف له ئیستعماری به‌دناو

(کامهران: ۳۷۵)

کامهران له جیگایه‌کی تردا به‌رامبه‌ر نه‌یاران ده‌وه‌ستیه‌وه و دژ به ژێرده‌سته‌یی دیته‌ده‌نگ باس له کۆل نه‌دان و مل نه‌دانی گه‌لی کورد ده‌کات که پیشینه‌یه‌کی میژوویی هه‌یه و ده‌لێت:

ئه‌وه‌ی میژووی کورد بخوینیه‌وه

ئه‌لقه‌ی زنجیره‌ی به‌هۆنیه‌وه

تیئه‌گا هه‌رگیز سه‌ر نانیته‌وه

هه‌یج هه‌یزیک نییه‌ بیتوینیه‌وه

ئه‌و چه‌رخه‌ نه‌ما دره‌ختی ره‌گه‌ز

ریشه‌ی ده‌رکێشن هه‌ی ئیمه‌ی نه‌به‌ز

(کامهران: ۱۵۸)

یه‌کیک له ئامانجه‌ سه‌ره‌کیه‌ کانی هۆنینه‌وه‌ی شیعری سیاسی و نیشتمانی له لایه‌ن فه‌روخی شاعیره‌وه به‌ پله‌ی یه‌که‌م دژایه‌تی کردنی ده‌وله‌ته‌ بیگانه‌کان و به‌ پله‌ی دووهم کردنه‌ ده‌ره‌وه‌ی ئه‌و ده‌وله‌تانه‌یه‌ له ئێران. (واقف زاده، نجفی، ۱۳۹۵: ۱۲). فه‌روخی یه‌زدی دژ به‌ هه‌ر یه‌ک له ده‌وله‌ته‌ کانی رووس و به‌ریتانیا و ده‌ست و پیوه‌نده‌ ناوخۆیه‌ کانیان دیته‌ ده‌نگ و ده‌لێت:

حالی‌ا کز سلم و تور و انگلیس و روس هست

ایرج ایران سراپا دستگیر و پای بست

به‌ که‌ از راه تمدن ترک بی مه‌ری کنی

در ره‌ مشروطه اقدام منوچه‌ری کنی

(فه‌روخی: ۱۸۶)

فه‌روخی به‌ هۆی ئه‌و هه‌سته‌ به‌هه‌زه‌ بو نیشتمانی و سه‌ره‌خۆیی خا‌که‌که‌ی هه‌ببوو هه‌میشه‌ دژ به‌ داگیرکه‌ران بوو و ده‌سته‌واژه‌ گه‌لێکی وه‌کوو «جزیره‌ آتش خیز» و «لرد طلاپرست» ی بو ئینگلیزه‌کان به‌کاره‌یناوه‌:

هرجا سخن از سیم و زر ناب رود

کی لرد طلاپرست در خواب رود

ای کاش که این جزیره‌ی آتش خیز

خاکش ز نزول باد در آب رود

(فه‌روخی: ۲۳۴)

هه‌رچه‌ند به هۆی ئه‌ندیشه‌ی سۆسیالیستییه‌وه که‌متر دژ به رووسه‌کان بووه، به‌لام هه‌ندی‌جار دژ به ده‌ست تێوه‌ردانی رووسه‌کان بووه و به ئه‌سه‌فه‌وه باسی شانازییه‌کانی رابردووی ئێرانی کردووه:

این همان ایران که منزلگاه کیکاووس بود
خوابگاه داریوش و مأمَن سیروس بود
جای زال و رستم و گودرز و گیو و طوس بود
نی چنین پامال جور انگلیس و روس بود
(فه‌روخی: ۱۸۶)

فه‌روخی له پینجینه‌یه‌کی موسته‌زاددا که به‌شیکه له دیوانه‌که‌ی، نه‌فرین و رقی خۆی به‌رامبه‌ر بێگانه‌کان ده‌رده‌بریت و به‌توندی دژ به‌و که‌سانه‌ش که هیوایان به بێگانه‌کان هه‌یه هه‌لۆیست وه‌رده‌گریت:

اجنبی گر به مثل می دهدت ساغر نوش
نوش نی ش است، من — — —
وز پی خستن او در همه اوقات بکوش
ت — — — وان داری و ت — — —
که عدو دوست نگردد به خدا گر نبی است
اجنبی — — — اجنبی — — — است
(فه‌روخی: ۱۹۴)

۲-۳-۳- هه‌لۆیست وه‌رگرتن به‌رامبه‌ر سیسته‌می حکومرانی و ده‌زگا‌کانی

یه‌کی‌کی تر له‌و ته‌وه‌رانه‌ی که هه‌ر دوو شاعیر له خه‌میدا بوون و به سه‌ره‌چاوه‌ی کیشه و گیروگرفته‌کان له قه‌له‌میان داوه و به‌رامبه‌ری بێ‌ده‌نگ نه‌بوونه، جۆری سیسته‌می فه‌رمانه‌وایی و حکومه‌ت‌داریه‌، سیسته‌می ولاته‌که‌ی خۆیان بیت یان سیسته‌می فه‌رمانه‌وایی جیهان. کامه‌رانی شاعیر له هۆنراوه‌ی «جیمس ولسن» دا ره‌خه‌نه له جۆر و سیسته‌می فه‌رمانه‌وایی سته‌مکارانه‌ی ده‌وله‌تانی گه‌وره، وه‌ک ئه‌مریکا، ده‌گریت و ده‌لپت:

ئهری ئیوه دیموکراتن؟
دیموکراتی سه‌وزه یا شین؟
ئیسوه زه‌روون بو‌خوین مژین
کولله‌ی خه‌له و خه‌رمانی ژین
له‌سه‌ر نه‌زمی «رۆک ئاند رۆل»
له‌شی هه‌ژار ئه‌که‌ن به‌خۆل
(کامه‌ران: ۲۰۸)

وه‌ک له‌م هۆنراوه‌یه‌دا دیاره شاعیر ره‌خه‌نه له جۆری فه‌رمانه‌وایی ده‌وله‌تان ده‌گریت که ئه‌مه‌ش بو‌خۆی نیشانه‌ی هۆشیاری شاعیره به‌رامبه‌ر ئه‌و نادادیه‌یی که ده‌ره‌ه‌ق به‌خه‌لکی ده‌کریت. ئه‌مه له کاتی‌کدا‌یه زۆرێک هه‌بوون بێ‌ده‌نگییان هه‌لبێژاردبوو یان بووبوون به کلکی ده‌وله‌تانی تر. له

شعیریکی تردا کامهران موکری به ره‌خنه‌گرتن له جوړی فرمانره‌وایی پادشایی له عیراق و باس کردنی نه‌هامه‌تی و نادادییه‌کانی ئه‌و سیستمه‌مه ده‌یه‌وئیت پشتیوانی خوئی بو سیستمی کۆماری رابگه‌یه‌نیت:

رۆژتیک بوو ئه‌م نیشتیمانه مه‌زاتخانه‌ی له‌ش و گیان بوو
بازاری غه‌م و گریان بوو
به‌لام ئه‌م‌رۆ که ئازادین ئینجا ئه‌زانم چیه، ژین
(کامهران: ۱۵۸)

دوای ئه‌وه‌ی په‌رله‌مانی ئیران به‌ره‌و لاوازی رۆیشت و رۆلی سه‌ره‌کی خوئی نه‌ده‌گیرا و ده‌وله‌تیکه‌ی ناکارا هاته سه‌رحوکم، له‌ کۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی سیازده‌یه‌می هه‌تاویدا ئه‌ندیشه‌ی تاکه‌رایه‌ی سیاسی لای سیاسییه‌کانی ئه‌وکات سه‌ری هه‌لدا و به‌پێی بوچوونی زۆریک له‌ سیاسه‌تمه‌داران و نوخه‌ی سیاسی ولات، ته‌نها رینگه‌چاره‌ی رزگاریه‌ی ئیران له‌ ئالۆزی و ناله‌باریه‌ی، پیکه‌ینانی حکومه‌تیکه‌ی به‌هیزی ناوه‌ندخواز بوو. به‌وته‌ی خویمان ده‌بیته‌ حکومه‌تی «مشت و عه‌داله‌ت» بیته‌. به‌لام به‌ پێچه‌وانه‌ی شاعیران و سیاسه‌تمه‌دارانی سه‌رده‌مه‌که‌ی، فه‌روخی شاعیر دژی ئه‌م جوړه‌ حکومه‌ته‌ و ئه‌ندیشه‌ی تاکه‌رایه‌ی بوو و پێی وابوو حکومه‌تی تاکه‌رایه‌ی سه‌ره‌نجام سته‌مکاریه‌ی ره‌های لێ ده‌که‌وئیه‌وه‌ و له‌گه‌ل ئه‌وه‌ بوو که ده‌بیته‌ خه‌لکی بوخوئی ژیان و عیزه‌ت و مافی خوئی دیاری بکات و داوای به‌شداری کردنی خه‌لکی ده‌کات له‌ حکومه‌ت و ده‌سه‌لاتدا (حسن‌زاده، ۱۳۸۸: ۱۰)، وه‌ک له‌م هۆنراوه‌یه‌دا ده‌لێته‌:

ما دایره‌ی کثرت و قلت هه‌ستیم

ما آینه‌ عزت و ذلت هه‌ستیم

تو در طلب حکومت مقتدری

ما طالب اقتدار ملت هه‌ستیم

(فه‌روخی: ۲۵۰)

فه‌روخی سه‌رده‌مانیک بوخوئی ئه‌ندامی په‌رله‌مان بووه‌ و به‌ بایه‌خه‌وه‌ باسی ئه‌م دامه‌زراوه‌ی کردووه‌. به‌لام به‌ تپه‌ر‌بوونی رۆژگار به‌ شیوه‌یه‌ک نائومید و بی‌هیوا بووه‌. بوونی په‌رله‌مانی دژ به‌ ئازادی کۆمه‌لگا زانیوه‌ و داوای به‌شداری نه‌کردن له‌ هه‌لبژاردن و هه‌لوئیه‌ت وه‌رگرتنی کردووه‌ دژ به‌ ته‌شریفاتێ کردنی ئه‌و ده‌زگا گه‌وره‌یه‌. بۆیه‌ به‌ چهن‌دین شیوه‌ دژ به‌ په‌رله‌مان و پرۆسه‌ی هه‌لبژاردن هه‌لوئیه‌ت وه‌رده‌گریت، کاتیک که ده‌لێته‌:

با بودن مجلس بود آزادی ما محو

چون مرغ که پابسته ولی در قفسی نیست

گر موجد گندم بود از چیست که زار

از نان جوین سیر به قدر عدسی نیست

(فه‌روخی: ۹۸)

ئو ده‌گاته‌ ئه‌و بروایه‌ی که پرۆسه‌ی هه‌لبژاردنیش بوخوئی سه‌رچاوه‌ی خه‌له‌تاندنی خه‌لک و شاردنه‌وه‌ی ناشرینییه‌کانی فه‌رمانه‌وایانه‌ و هه‌یج هیوایه‌کی به‌ پرۆسه‌که‌ش نییه‌ و ده‌لێته‌:

ما را از انتخاب سر انتخاب نیست
چون انتخاب ما به جز از انقلاب نیست
دستور انتخاب به دستور داده است
دستی که جز به خون دل ما خضاب نیست
(فه‌روخی: ۱۰۶)

له جیگایه‌کی تر دا فه‌روخی ره‌خه له ده‌زگا ده‌وله‌تییه‌کان ده‌گریت و به خه‌وتوو و نه‌خۆش له
قه‌له‌میان ده‌دا. به‌تایبه‌ت به‌ریوه‌به‌رایه‌تییه‌ فه‌ره‌نگ و مه‌عاریف که پپی وایه له هه‌مووی و پیرانتره:

نادانی و جهل تا که ما را کیش است
بدبختی ما همیشه بیش از پیش است
هر چند ادارات خرابند همه
بی شبهه خرابی معارف بیش است
(فه‌روخی: ۲۱۰)

۲-۳-۳- هه‌لۆیسته ئایینییه‌کان

لیره‌دا مه‌به‌ست له هه‌لۆیست وه‌گرتنی ئایینی، هه‌لۆیست و ره‌ت کردنه‌وه‌ی جوړیک له تیروانین یان
دیدگای ئایینی ناچۆره له لایه‌ن پیاوانی ئایینییه‌وه. چونکه له لای هیچ یه‌کیک له شاعیران، به
راسته‌وخۆ و ناراسته‌وخۆ، هیچ هه‌لۆیستیکی نه‌رینیی دژ به خودی ئایین یان بنه‌ماکانی ئایین یان
پیرۆزیه‌کانی ئایین بوونی نییه؛ به‌تایبه‌ت ئایینی ئیسلام. کامه‌ران-یش هه‌ولێ داوه نه‌ به‌ باش و نه
به‌ خراب خۆی نه‌دا له ئایین و بنه‌ماکانی و پیرۆزییه‌کانی. ئه‌وه‌ی هه‌یه هه‌لۆیست وه‌گرتنه‌ دژ به
پیاوانی ئایینی و ئه‌وانه‌ی له ژیر په‌رده‌ی ئاییندا کاری نابه‌جی و ناره‌وا ده‌که‌ن و هه‌ول ده‌دات لای
خه‌لکی وه‌ک ئه‌وه‌ی هه‌ن بیان ناسینیت، نه‌ک وه‌کو ئه‌وه‌ی که خۆیان ده‌نوین. بۆیه ده‌توانین
ب‌پین له‌ کۆی دیوانه‌ شیعرییه‌ که‌یدا تا که دپ‌رێک نییه‌ دژ به بنه‌ما جی‌گیره‌کانی ئایینی ئیسلام بیت.
هه‌روه‌کوو چۆن ناشتوانریت تا که دپ‌رێک له وه‌سف و سه‌نای بنه‌ما و پیرۆزییه‌کانی ئایینی ئیسلامدا
بدۆزیته‌وه. بابه‌تی ئایینی لای کامه‌ران ئاویته‌ی ژبانی راسته‌قینه‌ی خه‌لک کراوه و هه‌ر له‌ویوه
ره‌خه‌نه‌کانی ده‌ست پیده‌کات.

فه‌روخی یه‌زدی له‌م ته‌وه‌ره‌دا تا راده‌یه‌ک جیاوازی بووه له کامه‌ران موکری. ئه‌و یه‌کیکه له‌و شاعیر
و نووسه‌رانه‌ی سه‌رده‌می مه‌شرووته. فه‌روخی جیاواز له‌و ره‌وته‌ دژه‌دینی و نا‌ئایینییه‌ که ئه‌وکات
له‌ئارادا بوو، خاوه‌نی بنه‌مایه‌کی فکری مه‌زه‌به‌ی و ئایدۆلۆژی بووه و به‌چاویکی ریزه‌وه له ئایین و
مه‌زه‌ب روانیویه‌تی و ئایین و بنه‌ماکانی ئایین ره‌نگدانه‌وه‌یه‌کی زۆری له شیعره‌کانیدا هه‌بووه.
«پرسیاری گومانای ده‌رباره‌ی خودا، یان گومان له جیهانی بوون له دیوانی فه‌روخیدا بوونی نییه»
(حسن زاده میرعلی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۱). به‌لکوو فه‌روخی شاعیر ویستویه‌تی له‌ ریگه‌ی ئایینی
ئیسلام و مه‌زه‌به‌ی شیعه‌وه هانی خه‌لکی بدات بۆ وه‌ستانه‌وه له به‌رامبه‌ر زۆرم و زۆر و
هۆشیارکردنه‌وه‌یان. له‌گه‌ل هه‌موو ئه‌مانه‌شدا ناتوانین فه‌روخی به شاعیریکی ئیسلام‌خواز و
بانگخوازیکی ئایینی و خاوه‌نی زیهنیه‌تیکی مه‌زه‌به‌ی دابننن. چونکه «شیعه‌کانی فه‌روخی شاعیر
ره‌نگدانه‌وه‌ی ئه‌و بارودۆخه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌ بووه که ئه‌وکاته له ئارادا بووه و تیایدا چه‌مکه ئایینی و
ئه‌خلاقیه‌کانی کاریگه‌رییه‌کی زۆری به‌سه‌ر کۆمه‌لگاو هه‌بووه. به‌واتایه‌کی تر ئیسلام و موسولمان

بوون لای فه‌روخی بابه‌تیککی تاکه که‌سی نییه و په‌یوه‌ندی راسته‌وخۆی له‌گه‌ل به‌رژه‌وه‌ندی میلی و حکومه‌تیدا په‌یدا ده‌کات و گرنگترین نیگه‌رانی ئه‌و ئه‌وه‌یه که بوچی موسولمانان مه‌حو بکرین و سه‌روه‌رانی ئیسلام بوچی ده‌بیت بینه ژێرده‌سته‌ی به‌ریتانیا» (سلطانی، ۱۳۹۱: ۳). هه‌روه‌ک ده‌لێت:

ای وطن پرور ایرانی اسلام پرست
همتی زان که وطن رفت چو اسلام ز دست
بیرق ایران از خصم جفجو شد پست
دل پیغمبر را ظلم ستمکاران خست
خلفا را همه دل غرقه به خونست ز کفر
حال حیدر نتوان گفت که چونست ز کفر
(فه‌روخی: ۱۹۱)

له‌ جیگایه‌کی تردا داوای یه‌که‌ه‌لوپستی و یه‌که‌گرتن ده‌کات دژ به‌ ئایین فرۆشان و داوای هه‌ستانه‌وه‌ی غیره‌تی ئیسلامی ده‌کات:

حفظ قرآن را بر دفع اجانب تازند
یا موفق شده یا جان گرامی بازند
مسجد ار باید امروز کلیسا نشود
یا وطن، فردا منزلگه ترسا نشود
سبحه، زنار و حرم، دیر بحیرا نشود
شور اسلامی بایست، ولی تا نشود
بود ایران ستمدیده چو اسلام غریب
و این دو معدوم ز جور و ستم اهل صلیب
(فه‌روخی: ۲۳۴)

له‌ گه‌ل هه‌موو ئه‌مانه‌شدا، فه‌روخی شاعیر ره‌خه‌نی جیدی له‌ پیاوانی ئایینی ریاکار و فیلباز ده‌گریت و قوستانه‌وه‌ی ئایینی له‌ لایه‌ن پیاوانی ئایینی و کاربه‌ده‌ستانه‌وه‌ به‌ توندی رته‌ ده‌ کاته‌وه‌ و هه‌لوپست ده‌نوینیت.

۲-۳-۱- هه‌لوپست وه‌رگرتن دژ به‌ ریاکاری و رووگه‌شبینیی پیاوانی ئایینی

کامهران له‌ یه‌کیک له‌ هۆنراوه‌کانیدا ره‌خه‌ له‌ شیوازی ژن هینانی پیاوانی ئایینی و موسولمانان ده‌گریت که چون پیاویکی به‌ناو موسولمانی نوێژکه‌ر ته‌نها له‌ به‌رئه‌وه‌ی ده‌وله‌مه‌ند و پاره‌داره‌ له‌ گه‌ل کچیک که له‌ ته‌مه‌نیککی بچوو‌کتردایه‌ هاوسه‌رگیری ده‌کات. وه‌ک ده‌لێت:

له‌ ته‌ه‌لاری ئاوینه‌ ده‌ن

تا نه‌ختی کردی به‌ شیوه‌ن
(کامهران: ۹۰)

له‌و دپه‌دا باس له‌ ئازاری ناخی کچه‌ی به‌زۆر به‌شوو دراو ده‌کات و دواتر ده‌لێت:

پیره‌ش رووی کرده ناو مزگه‌وت وه‌کوجاران نوپژی داده‌به‌ست
پشتینیکی ره‌نگ زه‌ردی به‌ست

(کامه‌ران: ۹۰)

ئه‌وه‌ی له‌م هه‌نراوه‌یه‌دا هه‌لۆیسته‌که تونتر و قوولتر ده‌کات، ئاماژه ته‌کنیکیه‌کان و هه‌یما
ئایینییه‌کانن. له‌وانه چه‌ندجاریک هه‌یمای «!» هاتوو که بو‌خوی باریکی له‌و شیوه‌یه‌یه‌چاوه‌روان
نه‌کراوه. یان به‌کاره‌ینانی «پشتینی زه‌رد» مه‌به‌ستی لپی که‌سیکی تازه حاجییه. هه‌ندی‌جار
ئاماژه‌به‌بو «سه‌ید»یش. له‌دیپریکی ترده‌هه‌ر ده‌باره‌ی ئه‌م دیارده‌یه‌ده‌لپت:

حاجی به‌درۆ له‌خواترس

کچه‌که‌ی له‌ژین کرد وه‌په‌س

(کامه‌ران: ۹۰)

شاعیر له‌هه‌نراوه‌یه‌کی ترده‌ئاماژه‌بو ئه‌وه‌ده‌کات که هه‌رچه‌ند حاجی به‌ناو له‌خواترس گه‌یشت به
مه‌رامی دل‌ی خوی، که‌چی لاوان و کوره‌گه‌نجه‌کان قه‌ده‌غه‌ده‌کات له‌کاریکی ئاسایی وه‌ک‌یه‌کتر
بینین و ئه‌وه‌ی له‌به‌رژه‌وه‌ندی خویدا نه‌بیت به‌شیاوی نابینیت و له‌به‌رامبه‌ریدا هه‌لۆیستیکی
دوو‌روویانه‌ده‌نوینیت. وه‌ک شاعیر ده‌لپت:

کچ و کوریک به‌گوزه‌را

هاتن، جلی جوان له‌به‌را

دوو‌فریشته‌ی دل‌داری بوون

نه‌ختی بو‌گه‌شتی باخ ئه‌چوون

پیر تفی کردووه، ئینجا

وتی: «ئیی! چه‌یا هه‌لگیرا»

(کامه‌ران: ۹۰)

فه‌روخی شاعیر به‌په‌چه‌وانه‌ی زۆریک له‌شاعیرانی هاوته‌مه‌نی خوی زۆر دژ به‌نه‌ریته ئایینییه‌کان
نه‌بووه. «نه‌قد کردن و دژایه‌تی کردنی نه‌ریته ئایینییه‌کان جی‌گایه‌کی زۆری له‌دیوانی فه‌روخیدا
نه‌گرتوووه‌ته‌وه». (حسن زاده میرعلی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۰). نه‌قدی نه‌ریته ئایینییه‌کان لای
فه‌روخی هه‌مان ره‌خنه‌گرتنه‌له‌چۆنیتی په‌په‌رو کردنی سونه‌ته‌ئایینییه‌کان و دژ به‌ریاکاری و فیلی
پیاوانی ئایینییه‌ و له‌م باره‌یه‌وه‌ده‌لپت:

می شدم آلت هر بی سروپا چون تسبیح

دستگیر من اگر رشسته زنار نبود

(کامه‌ران: ۱۸۵)

شاعیر له‌شعیره‌کانیدا به‌توندترین شیوه‌دژ به‌ناوه‌نده مه‌زه‌بیه‌کان و پیاوانی مه‌زه‌بی
ده‌وه‌ستیت و ده‌سته‌واژه‌کانی (شیخ، سبحه، سجاده، شاه و شحنه)یان بو‌به‌کارده‌هینیت و ده‌لپت:

شاه و شیخ و شحنه درس یک مدرس خوانده‌اند

قیل و قال و جنگ‌شان هم از ره‌نیرنگ بود

(فه‌روخی: ۱۴۸)

ای شیخ از حصیر فریبم مده به زرق

کآید ز بوریای تو بوی ریا هنوز
(فهروخی: ۱۵۰)

۲-۳-۳-۲- هه‌لۆیست دژ به بهرژه‌وهندی خوازیی پیاوانی ئایینی

ئه‌وه‌ی له کۆمه‌لگای کوردیدا له پیاوانی ئایینی چاوه‌روان ده‌کریت، لایه‌نگری له چاکه‌کاری و به‌رپه‌رچ‌دانه‌وه‌ی خراپه‌کارییه. هه‌رچه‌نده ئه‌مه له هه‌یج قۆناغیکی میژووی کوردا گشتگیر نه‌بووه و هه‌میشه به‌رژه‌وهندی ئابوری و رامیاری و کۆمه‌لایه‌تی، تا ئه‌ندازه‌یه‌ک پیاوانی ئایینی له بنه‌ماکانی ئایین دوور خستوووه‌ته‌وه و هه‌میشه‌ش پاساوی نالۆژیکیان بۆ کاره‌کانیان هه‌بووه. کامه‌رانی شاعیریش له هۆنراوه‌ی «هۆره‌ی تازه» دا ئه‌وه لایه‌نه‌ی پیاوانی ئایینی ده‌خاته‌روو و ده‌لێت:

وا مه‌لا هات مه‌لای چاوباشقالی نه‌فام
ئامۆژگاری چه‌وت و بی‌تام ئه‌بارینیی وه‌ک خرکه‌به‌رد
(کامه‌ران: ۲۴۶)

له کاتیکدا ئاماده‌بوونی مه‌لا له هه‌ر جیگه‌یه‌کدا بیت هیوا به‌خشه، به‌لام شاعیر ده‌یه‌وێت ب‌لێت به‌رژه‌وه‌ندیی که‌سی ده‌توانیت پیاوانی ئایینیش بکاته به‌که‌سیکی به‌رژه‌وه‌ندی خواز و خراپ و ناییت گوی له ئامۆژگارییه‌کانی بگیریت. بۆیه شاعیر به‌رده‌وام ده‌بیت و ده‌لێت:

ئه‌ری مه‌لا چیت پی‌وتین ک‌رن‌وش به‌رین
به‌لێ ئه‌یوت بژی سه‌دسال به‌خه‌یالی ئ‌سال
بۆ نانی بی‌له‌زه‌تی گال ک‌رن‌وش بۆ ئاغاتان به‌رن
(کامه‌ران: ۴۲۷)

لایه‌نگری ئاغا (ده‌سه‌لات) له لایه‌ن پیاوانی ئایینییه‌وه هه‌میشه مایه‌ی مه‌ینه‌تی و ژان بووه بۆ خه‌لکی ره‌ش و رووت. بۆیه شاعیر ئه‌وه‌ فیل و به‌رژه‌وه‌ندی خوازییه‌ی پیاوانی ئایینی ده‌خاته‌روو. له‌م باره‌یه‌وه‌شه‌وه فه‌روخی یه‌زدی دژ به‌ریا‌کاری و رووگه‌شبینیی ئایینی دێته‌ ده‌نگ و به‌سه‌رچاوه‌ی به‌لاری‌دا بردنی موسولمانان له ئایینی ئیسلام دا‌یده‌نیت و ده‌لێت:

دین ز دست مردم برد، فکرهای شیطانی جمله طفل خود بردند در سرای نصرانی
ای دریغ از این مذهب، داد از این مسلمانی
(فهروخی: ۲۰۵)

هه‌روه‌ها شاعیر پی‌ی وایه به‌بوونی ئه‌م جو‌ره ئاییندۆستییه و له‌گه‌ل ئه‌م موسولمانانه‌دا ئایینی ئیسلام له‌ناو ده‌چیت:

در نمازشان گشتند، جمله آگه و معتاد
گر چه نبود ایشان را از نماز ایزد یاد
شخص گبرشان: عالم، مرد ارمنی: استاد
بهر درس، خوش دادند دین احمدی بر باد

بهر درس خوش دادند دین احمدی بر باد

خاکشان به سر بادا، هر زمان به نادانی
(فه‌روخی: ۲۰۵)

ئیسلامخوازی و ئایینپه‌روه‌ریی فه‌روخی گه‌یشتووه‌ته‌ جیگایه‌ک که ئایینه‌کانی تر به مه‌ترسی بۆ سه‌ر
ئایینی ئیسلام داده‌نیت و بۆ بوژاندنه‌وه‌ی هه‌ستی ئایینی ئیرانییه‌کان، ئیرانییه‌کان له‌ بالاده‌ستی
هه‌ریه‌که‌ له‌ ئایینی مه‌سیحی و جووله‌که‌ هۆشیار ده‌ کاته‌وه‌ و داوای رووبه‌روو بووه‌نه‌وه‌یان ده‌کات:

ای وطن پرور ایرانی اسلام پرست

همتی زان که وطن رفت چو اسلام ز دست

بیرق ایران از خصم جفاجو شده پست

دل پیغبر را ظلم ستم کاران خست
(فه‌روخی: ۱۹۱)

مسجد ار باید امروز کلیسا نشود

یا وطن فردا منزلگه ترسان نشود
(فه‌روخی: ۲۳۴)

۳- ئه‌نجام

هه‌لۆیستی ئه‌ده‌بی یان په‌خنه‌ و ناره‌زایه‌تی له‌ چوارچێوه‌ی ئه‌ده‌دا، ده‌رئه‌نجامی ویست و ئیراده‌ی
مروفت و بارودۆخی هه‌بووه‌. بارودۆخیک که به‌هۆی ناله‌باریی ناوخوا‌یی و سته‌مکاری و لادانی
ئه‌خلاقیی و کۆمه‌لایه‌تی و سیاسیی و فیتنه‌ و ئاشوویی ده‌ره‌کی و شه‌ر و شو‌ره‌وه‌ به‌دیها‌تووه‌. بۆیه
نووسه‌ران وه‌ک وته‌بیژ و فریاده‌رسی مرو‌قابه‌تی نه‌یان توانیوه‌ بێ ده‌نگی به‌رامبه‌ر ئه‌و دۆخه‌ چه‌وتانه
هه‌لبێژێرن و هه‌میشه‌ دژ به‌ نادادییه‌کان هاتوونه‌ته‌ ده‌نگ. کامه‌ران موکری و فه‌روخی یه‌زدی وه‌ک
دوو شاعیری به‌هه‌لۆیست و خاوه‌ن ده‌نگی قو‌ناغه‌که‌ی خۆیان، ئه‌گه‌ر له‌ رووی کاتیشه‌وه‌ هاوسه‌رده‌م
نه‌بن، به‌لام به‌هۆی ئه‌و بارودۆخه‌ی که تینیدا گه‌وره‌بوونه‌، بوون به‌ رێ‌نیشاندەر و هۆشیارکه‌روه‌ی
کۆمه‌لگا‌که‌یان و به‌رامبه‌ر هه‌موو ناله‌باریه‌کان به‌تایبه‌ت بارودۆخه‌ سیاسیی و کۆمه‌لایه‌تی و
ئایینییه‌کان هه‌لۆیستی جیدی و هاوشیوه‌یان هه‌بووه‌. هه‌لومه‌رجی ئالۆزی دوای جه‌نگی جیهانی
دووم و سه‌ره‌ل‌دانی شو‌رشی مه‌شرووته‌ له‌ ئێران و کاریگه‌ری و ده‌رهاویشه‌ کۆمه‌لایه‌تییه‌کانی له
عێراق (کوردستان) و ئێران، کاریگه‌ری راسته‌وخوا‌ییان هه‌بووه‌ له‌سه‌ر کامه‌ران موکری و فه‌روخی
یه‌زدی و ئه‌م دوو نووسه‌ره‌ به‌ شیعره‌کانیان هه‌لۆیستی خۆیان له‌و باره‌یه‌وه‌ خستووه‌ته‌روو و رو‌لی
به‌رچاویان هه‌بووه‌ له‌ هۆشیارکردنه‌وه‌ی کۆمه‌لایه‌تی کۆمه‌لگا‌که‌یاندا.

خرایی که‌سایه‌تییه‌ سیاسیه‌کان و جو‌ری حکومه‌تداری و سیسته‌می فه‌رمانه‌وايه‌تی جیهان و
ناوخوا‌ی عێراق و ئێرانیش هه‌لومه‌رجیکی ناله‌باریان هینایه‌ ئاراوه‌ و هه‌ر دوو شاعیر ناچاربوون بین
به‌ رێ‌نیشانده‌ری میلله‌ته‌که‌یان و دژ به‌و بارودۆخه‌ سیاسیه‌ خراپه‌ ببنه‌وه‌. ئایین هه‌میشه
کاریگه‌ری به‌هێزی هه‌یه‌ له‌سه‌ر کۆمه‌لگا‌ و شاعیرانیش وه‌کوو چاوی کۆمه‌لگا‌ ئه‌رکه‌ له‌سه‌ر شانیان
خه‌لک له‌ هه‌موو رووه‌ کانه‌وه‌ لێ‌ ئاگادار بکه‌نه‌وه‌. کامه‌ران موکری ئه‌گه‌رچی هه‌یج کات به‌ خراپه
ده‌باره‌ی ئایین و پیرۆزییه‌کانی ئایینی ئیسلام هۆنراوه‌ی نه‌نووسیوه‌، به‌لام له‌ وه‌سف و پابه‌ندبوونی
به‌ ئایینییه‌وه‌ هه‌یج دێره‌ هۆنراوه‌یه‌کی نییه‌. ئه‌مه‌ش تا راده‌یه‌ک پێچه‌وانه‌ی فه‌روخی شاعیره‌ و

ده‌توانین چەندین و چەند دێری شیعری فەروخی بخەینە بەر باس کە لە وەسفی ئایینی ئیسلام و پیرۆزییەکان و بنەماکانی ئیسلامدا نوسیویەتی. بەلام ئەوەی هەر دوو شاعیر لەم ڕووەوە کۆدەکاتەوه، هەلۆیست وەرگرتنە دەربارەی حوکمی خراپی پیاوانی ئایینی و دوورویی و بەرژەوهندی خوازیی هەندی له پیاوانی ئایینی.

سه‌رچاوه‌کان

کوردی:

- حسین قادر، سه‌رحه‌د. (۲۰۱۵). *بیری نه‌ته‌وه‌یی و به‌ره‌نگاری له شیعره‌کانی کامه‌ران موکری دا،* نامه‌ی ماسته‌ر، زانکۆی سلێمانی، به‌شی کوردی.
- سایبر، په‌ریز. (۲۰۰۵). *ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی و مه‌سه‌له‌کانی نوێ کردنه‌وه‌ی شیعر، هه‌ولێر: ده‌زگای ئاراس.*
- عیزه‌ددین، سامان. (۲۰۱۵). *ده‌قه شیعرییه‌کانی گۆران له روانگه‌ی ده‌روناسییه‌وه، تاران: چاپخانه‌ی تاران.*
- فهریق هه‌سه‌ن، محهممه‌د. (۲۰۱۰). *زمانیکی نێرسالار، هه‌ولێر: ده‌زگای ئاراس.*
- قه‌ره‌داخی، عه‌تا. (۲۰۰۲). *گه‌ران به‌ دوا‌ی بووندا، سلێمانی: ده‌زگای سه‌رده‌م.*
- کاکه‌ره‌ش، حه‌مه. (۲۰۱۰). *کۆرامانیک له شیعر، سلێمانی: چاپخانه‌ی له‌ریا.*
- کامه‌ران، موکری. (۱۹۹۷). «من و هۆنراوه»، *رامان، ئایاری ۱۹۹۷، ژ. ۱۱.*
- کۆمه‌لێک نووسه‌ر. (۲۰۰۱). *له ستایشی ئه‌ده‌به‌دا، وه‌رگێرانی شی‌رزاد هه‌سه‌ن، ئه‌وه‌رحمانی حاجی مه‌حمود، هه‌ولێر.*
- که‌مال سألح، ئاواره. (۲۰۱۲). *ره‌خنه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و پراکتیزه‌کردنی له شیعره‌کانی گۆراندا، هه‌ولێر: چاپخانه‌ی حاجی هاشم.*
- گه‌ردی، سه‌ردار و ئاواره که‌مال. (۲۰۱۲)، «گۆران و هه‌ندێ ره‌خنه‌ی سه‌باره‌ت به‌ کۆمه‌لگا»، *زانکۆی سلێمانی، ژ. ۳۷، به‌شی ب.*
- محهممه‌د قادر، عه‌باس. (۲۰۱۰). *ریالیزم له شیعی هه‌وچه‌رخ‌ی کوردیدا، سلێمانی: چاپخانه‌ی مه‌له‌به‌ندی کوردۆلۆژی.*
- مه‌عروف، که‌مال. (۲۰۰۳). *ئه‌ده‌بیاتی کلاسیکی و نوێخوازیی کوردی، سلێمانی: چاپخانه‌ی ژین.*
- ئاگرین، عب‌دوللا. (۲۰۱۰). *به‌رله‌ راپه‌رین له یادی چله‌ی کامه‌ران دا، هه‌ولێر: چاپخانه‌ی نازه.*
- . (۲۰۱۳). *دیوانی کامه‌ران موکری، چاپی دووه‌م، هه‌ولێر.*

فارسی:

- پشت دار، علی محمد. (۱۳۸۹). «چشم انداز آزادی و ادب اعتراض در شعر فارسی»، *دوفصلنامه تخصصی علوم ادبی، س. ۳، ش. ۵، صص ۱۵۸-۱۸۰.*
- پوره‌اشمی، فاطمه. (۱۳۸۹). *شاعران معاصر ایران، تهران: انتشارات تیموریان.*

حسن‌زاده میرعلی، عبدالله و همکاران. (۱۳۸۸). «تأثیر طبقه اجتماعی بر شعر شاعران دوره مشروطه با تمرکز بر اشعار ایرج میرزا و فرخی یزدی»، *زبان و ادبیات فارسی*، ش. ۱۳، صص ۴۷-۴۵.

سلطانی، منظر. (۱۳۹۱). «بنمایه‌های دینی در دیوان فرخی یزدی»، *فصلنامه تخصصی سبک شناسی نظم و نثر فارسی (بهار ادب)*، س. ۵، ش. ۳، صص ۲۱۵-۲۳۲.

صافی، قاسم. (۱۳۸۱). «فرخی یزدی شاعر سرفراز فرهنگ و ادب»، *مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران*، صص ۵۸۴-۵۶۹.

فرشادمهر، ناهید. (۱۳۸۹). *زندگینامه شاعران نامی ایران*، چاپ دوم. تهران: انتشارات عالمگیر.

کوشش، رحیم و زهرا نوری. (۱۳۹۶). «بررسی ادب اعتراض در جریان شعری سمبولیسم اجتماعی»، *زبان و ادبیات فارسی*، س. ۹، ش. ۳۰، صص ۱۲۵-۱۴۲.

محمودی نوسر، مریم. (۱۳۹۵). «بررسی شگردهای انتقادی در شعر پروین اعتصامی»، *ادبیات پارسی معاصر*، س. ۶، ش. ۱، صص ۸۱-۱۰۷.

مدرس زاده، عبدالرزاق و همکاران. (۱۳۹۲). «واکاوی آزادی در اشعار فرخی یزدی و ابوالقاسم الشابی»، *زبان و ادبیات فارسی*، صص ۱۱۲-۱۳۰.

نیازی، شهرزاد و لیلا مطبوعی مهر. (۱۳۹۳). «مضامین انقلابی در شعر فرخی یزدی»، *هشتمین همایش هفته پژوهش*.

واقف زاده، شمسی و هانیه سادات نجفی. (۱۳۹۵). «موازنه مضامین وطن دوستی و بیداری در اشعار فرخی یزدی و اخوان ثالث»، *زبان و ادب فارسی*، س. ۸، ش. ۲۸ و ۲۹، صص ۳۶۴-۳۴۶.

یزدی، فرخی. (۱۳۶۰). *دیوان فرخی یزدی (با چاپ جدید و تجدید نظر و اضافات)*، به تصحیح حسین مکی، تهران.

عه‌ره‌بی:

حسن عزیز البصیر، کامل. (۱۹۶۰). *کامران شاعر من کردستان*، سلیمانیه: مکتبه کامران.

مصطفی رسول، عزالدین. (۱۹۶۷). *الواقعیة فی الادب الکردی*، بیروت: المکتبه العصریه.

یوسف المرجا، حصاد (۲۰۰۲). «ادوات نفی فی الشعر أمل دنقل»، *مجله جامعه القدس المفتوحة، للباب والادراسات*، تشرین الأول ۲۰۰۲، ع. الاول.